TARİHÖNCESİ DÖNEMDEN BAZI YANSIMALAR

Güven Arsebük

ege
YAYINLARI

TARİHÖNCESİ DÖNEMDEN BAZI YANSIMALAR

EGE YAYINLARI

Güven Arsebük
TARİHÖNCESİ DÖNEMDEN BAZI YANSIMALAR

© 2012 Ege Yayınları

ISBN 978-605-4701-04-9

Sertifika No.: 14641

Her hakkı mahfuzdur

Grafik Tasarım ve Uygulama
Aydın Tibet

Baskı
Dijital Düşler Basım San. ve Tic. A.Ş.
Seyrantepe Mahallesi, Nato Caddesi, Çınarlı Sokak, No: 17
Kağıthane – İstanbul
Tel. 0 212 279 6444
Sertifika: 12922

Yapım ve Dağıtım

Zero Prodüksiyon
Kitap-Yayın-Dağıtım San. Ltd. Şti.

Abdullah Sokak, No: 17, Taksim, 34433 İstanbul
Tel: 0212 244 7521 Faks: 0212 244 3209
E.mail: info@zerobooksonline.com

www.zerobooksonline.com

www.egeyayinlari.com

TARİHÖNCESİ DÖNEMDEN BAZI YANSIMALAR

Güven Arsebük

ege
YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ 7

DÜŞÜNCENİN OLUŞUMU
(Arkeolojik Bir Yaklaşım) 9

NEANDERTAL'LER
(Yaşam Biçemlerinin Bir Özeti) 23

OLMEK EVRESİ
(Yeni Dünya'da Uygarlığın İlk Aşaması) 51

KISA ÖZGEÇMİŞ 59

GİRİŞ

Bu yayın, iki özgün çalışma ve bir süre önce değerli hocam Prof. Dr. Muhibbe Darga'nın Armağan Kitabı(*) için hazırlamış olduğum bir yazının birlikte ele alınıp, birleştirilmesiyle oluştu. Bunlardan ilki, insanı insan yapan önemli öğelerden biri olan *düşüncenin oluşumunu* irdelemeyi amaçlıyor. Düşüncenin soyut bir kavram olması nedeniyle insanın biyokültürel evriminin hangi aşamasından itibaren oluşmaya başladığını kesin olarak saptamaya olanak yoktur. Sorunun arkeolojik bir yaklaşımla ele alınması denendiğinde, kanımca soyut nitelikteki düşünce olgusunun başlangıcını konu ile ilgili ilk somut verilerin oluşum aşamasıyla başlatmak yerinde olur. Bu ilk somut veriler insanın gerçekleştirdiği en eski (ilk) aletlerdir. İnsan, taş malzeme kullanılarak gerçekleştirdiği aletlerini yaklaşık 2.600.000 yıl önce oluşturmaya başlamış olmasına rağmen, bu tarihten çok daha önce taşa göre daha kolay biçimlendirilebilen kemik ve ahşap türündeki organik maddeleri kullanmak suretiyle alet yapmış olması arkeologlar tarafından kabul edilen bir varsayımdır. Bu koşullar altında organik malzemeden oluşturulmuş olmaları nedeniyle günümüze ulaşamadan zaman içinde çürüyüp giden insanın bu en eski aletlerini ve tabii çok daha geç dönemlerde taş kullanılarak gerçekleştirilmeye başlanan alet örneklerini insanın düşünce oluşumunun en eski somut ürünleri olarak kabul etmemiz yerinde olur diye düşünüyorum.

(*) Arsebük, G., *Yeni Dünya'da Uygarlığın ilk Aşaması: Olmek Evresi*. **Muhibbe Darga Armağanı**. (2008) (Derl. Tarhan, T., A.Tibet, E.Konyar), Mas Matbaacılık A.Ş., İstanbul, (s.103-109).

Buna ilave olarak yalnızca insana özgü olan lisan/dil olgusu da düşüncenin oluşumu ile birlikte ele alınması gereken temel olgulardan biri olduğu da kanımca tartışılmaz. İnsan, şayet varlığını Descartes'ın ünlü özdeyişinde vurguladığı gibi düşünceye borçluysa o zaman düşüncenin oluşum ve gelişimini insanı insan yapan önemli öğelerin başında değerlendirmek zorunlu bir yaklaşım olacaktır.

Neandertal'lerle ilgili yazıya gelince, bu çalışmanın amacı XXI. Yüzyılın ilk 10 yılı içinde bu fosil öncüllerimiz ile ilgili son verilerin ışığında mevcut belgeleri güncel bir yaklaşımla değerlendirmek, kendimizi (*Homo sapiens sapiens*'i) her konuda gelmiş-geçmiş herkesten üstün olarak görmemek, at gözlüklerini çıkartmak suretiyle öznel değil de nesnel davranmak, sadece bizlerin değil başka insan türlerinin de bazı değerlere sahip olabileceklerini kabul etmek, özetle Neandertal'lere (eski deyimle) "iade-i itibarda bulunmak" olarak özetlenebilir.

Üçüncü makale ise, ülkemiz arkeolojisinde daima üvey evlat muamelesi gören *Yeni Dünya (Amerika Kıtası) arkeolojisi* ile ilgilidir. Yeni Dünya arkeolojisi ile ilgili olan Türkçe bilimsel yayınlar neredeyse el parmakları ile sayılacak kadar azdır. Kendi başına özgün bir kültürel gelişim gösteren Amerika Kıtası'nda karşılaşılan Olmek dönemi ile ilgili bu söz konusu makalenin elinizdeki kitaba (yazının temelinin aynı kalmasına karşılık ayrıntıda bazı küçük değişiklikler gerçekleştirilmek suretiyle) dahil edilmiş olmasının iki nedeni vardır. Bunlardan birincisi, ilk yayınlandığı yer itibariyle artık ulaşılması pek de kolay olmayan bu makaleyi daha rahat erişilebilecek bir şekilde kamuya sunmak, ikincisi ise Amerika Kıtası'nda karşılaşılan böyle önemli bir kültürel gelişimin mevcudiyeti konusunda genel okurun dikkatini çekmek, başka bir deyişle "insanın" dünyanın her yerinde "insan" olduğunu, evrensel nitelikteki kültürel gelişimini de zaten bu "insansal özelliklerine" borçlu olduğunu ve bunun da mekansal olarak sadece Eski Dünya ile sınırlı olmadığını vurgulamaktan ibarettir.

Güven Arsebük

Feneryolu (Temmuz-2012)

DÜŞÜNCENİN OLUŞUMU

(ARKEOLOJİK BİR YAKLAŞIM)

İnsanı doğadaki bütün canlılardan ayıran, onu diğerlerinden farklı bir konuma yerleştiren birkaç özelliği vardır; bunların başta geleni ve kuşkusuz en önemlisi insanın düşünebilmesidir. Düşünce yetisi, insanın kişisel etkinlikleri ile dış dünya arasında kurduğu bağlantı olarak tanımlanabilir. Düşünebilme olgusunu, yalnızca insana özgü ve onunla özdeş bir yeti olarak değerlendirmek gerekir. Nitekim iki bin küsur yıl önce dahi Aristoteles (M.Ö. 384-M.Ö. 322) düşünebilmenin insanı hayvandan ayıran en belirgin özellik olduğunu vurgulamıştır. Soruna evrimsel açıdan yaklaşıldığı zaman, düşünce yetisinin soyut bir olgu olması nedeniyle insan adı verilen canlının ilk defa ne zaman düşünmeye başladığını kesinlikle saptamanın olanağı yoktur. Bunun nedeni de insanın soyut nitelikte olan en eski (başka bir deyişle ilk) düşüncelerini belgeleyebilecek türden verilerin elimizde olmayışıdır. Ancak çeşitli canlılarla ortaklaşa paylaştığı acıkınca karnını doyurmak, susayınca su içmek, gerektiğinde dışkılamak, uykusu gelince uyumak, tehlike oluşturan düşmandan elden geldiğince uzak durmak, cinsel ilişkide bulunmak türünden biyolojik kökenli içgüdüsel davranışları dışında, insanın düşünmeye başlamasının elle tutulur türden (dolaylı da olsa) öncül nitelikteki ilk somut kanıtını, onun tarafından oluşturulan ve günümüze ulaşabilen türdeki en eski taş aletleri olduğu söylenebilir. Ancak, insana özgü düşünce olgusunun ilk başlangıcının günümüze ulaşan bu somut taş alet örneklerinden çok daha öncelerine gittiği de kesindir.

Dünya üzerinde gerçek anlamıyla alet oluşturabilmek yalnızca insana özgü bir yetenektir (Arsebük, 2007: 57-66). O zaman sorulması gereken sorunun *"dünyada yaşayan milyonlarca canlı türü arasında niye yalnızca insan alet oluşturur?"* olması gerekir. Bunun cevabını ararken yanıtlanması zorunlu olan bir başka soru da *kimin*, daha doğrusu *hangi canlı türünün mutlaka alete gereksinim duyduğudur*. Anlaşılan, yaşamını yalnızca biyolojik nitelikteki doğal güçleriyle sürdürebilme olanağı olmayan, başka bir deyişle uzun vadede soyunu devam ettirebilmesi için bedensel özelliklerini şu veya bu şekilde pekiştirecek ve onları güçlendirecek türden beden dışı bazı yardımcı kaynaklara gereksinimi olan bir canlının alet oluşturup, onlardan yararlanmaya ihtiyacı olduğudur. Bu aşamada altının çizilmesi gereken hususun da yukarıdaki tanıma uyan ve dünya üzerinde alet yapımına zorunlu olarak gereksinim duyan tek canlının insan olduğudur. Olaya dışarıdan ve tarafsız bir gözle bakıldığında, insanın çevresinde yaşayan diğer canlılara kıyasla bedensel olarak doğal anlamda gerçekten yetersiz, güçsüz ve donanımsız olduğu açıkça görülür. İnsan dışındaki diğer bütün canlıların yaşamlarını dışarıdan destek almadan sürdürebilmelerine olanak sağlayan bedensel nitelikte araç ve gereçleri vardır; üstelik bunları vücutlarının birer organı olarak da üzerlerinde taşırlar (Arsebük, 1995:37-38). Bunlara örnek olarak tavşanların toprağı kazmak için pençeleri, aslanların avlarını parçalamak için sağlam dişleri, sırtlanların kemikleri dahi çiğneyip-öğütebilecek türden güçlü çene kemikleri, yılanların düşmanlarını yok edebilecek türden zehirleri, kirpilerin savunma aracı olarak dikenleri, farelerin yiyeceklerine ulaşabilmek için gerektiğinde betonu dahi delebilen küçük ama sağlam dişleri, çoğu hayvanın da onları soğuktan koruyan kıl ve postu vardır. Kuşkusuz bu örnekler sayıca arttırılabilirse de insanın yukarıda değinilen türden bedensel nitelikte araç veya gereci yoktur ve bu bedensel eksikliklerini de ancak alet yapmak ve oluşturduğu bu aletleri kendi yararı doğrultusunda kullanmak suretiyle giderebilir. Bazı araştırmacılar insanın oluşturduğu bu

aletleri *kişinin beden dışı organları* olarak tanımlar.(*) Alet yapımının ardında yatan temel öğe, her şeyden önce insanın yaşamını sürdürebilmesi için kendi bedensel eksikliğinin (kuşkusuz içgüdüsel olsa da) algılaması, yani bazı ek donanımlara gereksinim duyması ve bu doğal yetersizliğini nasıl giderebileceğini **düşünmek** suretiyle de zaman içinde çeşitli çözümler üretmesidir. Düşünce söz konusu edildiğinde, (yapımlarında kullanılan malzeme ister tahta ve kemik gibi organik, ister taş gibi inorganik olsun) insan elinden çıkama en eski aletler, düşüncenin ilk somut ürününü, yani kanıtını oluşturur.

Bu aşamada önemli olan ilk şey, gerçekleştirilmesi öngörülen aletin orada bir yerde, neredeyse kişinin (deyim yerindeyse) zaten burnunun dibinde bol miktarda bulunan ahşap, kemik veya taş cinsinden herhangi bir ham maddenin *içinde bulunduğunun bilincine varabilmektir*. Alet yapımının ardında değişim ve bu değişime bağlı olarak da yaratıcılık yatar. Bunu düşünebilmek, kuşkusuz belirli bir soyutlama yeteneğini gerektirir ve önemli olan da budur. Düşünce (algılama) her ne kadar en temel unsur ise de öngörülen aleti gerçekleştirebilmek, başka bir deyişle fiilen uygulamaya dönüştürebilmek için insanda bedensel nitelikte bazı özelliklerin mevcut olması kuşkusuz zorunluysa da (Arsebük, 1995:29-30) soyut düşüncenin temel alındığı bu yazıda söz konusu bütün bu anatomik özelliklere tek tek değinilmeyecek, sadece antropolojik açıdan "dil/konuşmayla" ilgili bazı temel görüşlerin vurgulanmasıyla yetinilecektir.

İnsan ve onun tarafından oluşturulmak suretiyle kendisini bütünleyen aletler, bizi ister-istemez "düşüncenin" doğrudan bir ürünü olan kültür olgusuna getirir. Kültür nedir? Kültür sözcüğünün çeşitli tanımları vardır, ancak arkeolojide genel olarak "insan topluluklarınca oluşturulan maddi ve manevi her türlü edinimin zaman içinde gelenekleşmesi sonucu ortaya çıkan birikim" olarak tanımlanır. Yukarıda tanımlanan anlamıyla yalnızca insana özgü

(*) F.C. Howell(†) ile özel konuşma.

bir olgu olan kültürün bazı temel özellikleri vardır: Her şeyden önce kültür öğrenilir; biyolojik olarak kuşaktan kuşağa geçmez; yani kalıtsal değil, edinseldir. İnsan kültürel birikimlerini kuşaktan kuşağa aktarır; yaşamı süresince pek çok canlı şu veya bu şekilde eğitilebilir, ancak insan dışında hiç bir canlı kendi döneminin eğitimsel birikimini sonraki kuşaklara aktaramaz. Kültürel birikimini bir başkasına aktarabilme yeteneği sadece insana özgüdür ve bu aktarma işlemi de görerek uygulama ve/veya lisan yoluyla anlatma (konuşma) yöntemleriyle gerçekleşir. Alet oluşturma özelliği de önceden edinilen çeşitli bilgi ve becerilerin kuşaktan kuşağa aktarılması sayesinde süreklilik kazanır ve "kültürün" ayrılmaz nitelikteki parçasını oluşturur. Ancak değinilen bütün bu özelliklerin ardında düşüncenin yattığı tekrar vurgulanmalıdır.

Bu aşamada, düşüncenin oluşumu ile ilgili diğer olguların ayrıntısına geçmeden önce, yalnız insana özgü olan ve gene aynı kapsamda ele alınması gereken, üstelik kültürün kuşaktan kuşağa aktarımında büyük görev gören önemli ögelerden birine, "dilin" (veya "lisanın") temel özelliklerine de değinmenin gerektiği kanısındayım. Türkçe'den Türkçe'ye bir sözlüğe bakıldığında "dil/lisan" sözcüğünün karşısında ***belli bir insan topluluğuna özgü, önceden saptanmış bir gramer sistemi ile örgütlenmiş, düşünce ve duyguları bildirmeye yarayan sesli göstergeler dizgesi*** türünden bir tanımla karşılaşılır. Sonuç itibariyle de böyle bir tanım, dilin bir iletişim aracı olduğu ve konuşma yetisinin temelini oluşturduğu anlamına gelir. Ancak, ana teması düşüncenin oluşumunu irdelemek olan böyle bir yazıda konuşma yetisi insanın evrimsel süreçi bağlamında ele alındığında ***"dil olgusunun gelişimi hangi evrimsel koşullar altında yer almıştır?"*** sorusunun da (ana hatlarıyla) gündeme getirilmesi gerekir.

Konuşma yeteneğinin düşüncenin bir ürünü olup, beyin ile doğrudan ilgili olduğu uzun zamandır bilinmektedir. XIX. yüzyılın ortalarında Fransız anatomi uzmanı ve cerrah Broca'nın gerçekleştirdiği insan kafataslarının iç ve dış yapısı ile ilgili çalışmalar, anlamlı konuşmayı ve kelimlelerin eklemlenmesini denetleyen

merkezin beyinin sol alın lobunda bulunduğunu ve beyinde bu bölgenin doğuştan olmaması, gelişmemesi veya zaman içinde zayıflaması sonunda ortaya sözyitiminin *(aphasia)* çıktığını kanıtlamıştır. O aşamadan itibaren insan beyininde yer alan ve konuşma yetisini nörolojik anlamda sağlayan bu özel bölge *'Broca kıvrımı'* olarak adlandırılır. Beyindeki bu *'Broca kıvrımı'* insanın konuşabilmesi için yeterli midir? Böyle bir sorunun yanıtı *"Broca kıvrımı'*nın mevcudiyeti kuşkusuz zorunlu, ancak tek başına yeterli değildir" şeklinde olacaktır. Çünkü bu beyinsel özelliğe ilave olarak insanın konuşabilmesi (yani bir takım belirli sesler çıkartabilmesi) için bunu gerçekleştirebilecek türden bir boğaz yapısına da sahip olması gerekir. Böyle bir boğaz yapısı da ancak kendine özgü bazı nitelikleri olan gırtlak *(larynx)* (*), yutak *(pharynx)* (**) ve dil sayesinde gerçekleşebilir. Bu bağlamda *larynx*'in boyunun neresinde bulunduğu da büyük önem taşır, zira bu özellik söz konusu Memeli türünün hangi sesleri çıkartabileceğini doğrudan etkiler. Çünkü insan dışındaki Memeli'lerde olduğu gibi gırtlağın (*larynx*'in) boyunun yukarı kısmında bulunduğu durumlarda ancak kısıtlı sayıda farklı ses çıkartılabilir. İnsan konu edildiğinde gırtlağın boyundaki yeri yeni doğmuş çocuklar için de önem taşır; bu nedenle de bebeler belli bir yaşa gelene kadar ancak bazı belirli sesleri çıkartabilir. İnsanda doğumu izleyen bir-birbuçuk yıl içinde gerçekleşen bazı anatomik başkalaşımlar sonucu *larynx*'in bulunduğu yerde önemli değişimler gerçekleşir ve gırtlak boyunun alt kısmına doğru iner. Bu durumda da yutak bölgesinde *(pharynx)* bir genişleme olur ve konuşabilme için gerekli tüm seslerin çıkartılabilmesine olanak veren bir alan oluşmuş olur, böylece de o aşamaya kadar sadece sınırlı sayıda ses çıkartabilen bebeler artık konuşmaya başlar (Laitman, 1988: 539-540). Bir bütün olarak ağız bölgesi konu edilirken, konuşabilmenin başarılı olması için gerekli

---

(*) Soluk borusunun üst bölümü; boğazın kaslarla hareket eden ses tellerinin titreşimini değiştirerek çıkmasını sağlayan sesin niteliğini etkileyen kısım.

(**) Ağız ve burun boşluklarıyla gırtlak ve yemek borusu arasındaki boşluk.

bir başka öğe de yapısı itibariyle insanın konuşma yetisinin fizyolojik nitelikteki olmazsa olmaz parçası olan "dilin" mevcudiyeti de kuşkusuz vurgulanmalıdır (Lieberman, 1994:122-123)

Oluşumsal düşüncenin ürünü ve yalnız insana özgü olan bu konuşma yetisinin evrimsel gelişimi konusunda neler söylenebilir veya daha yalın bir yaklaşımla bu aşamada sorulması gereken soru nedir? Bu sorunun *"insan geçirmiş olduğu evrimsel süreç boyunca ne zaman konuşmaya başlamıştır?"* olması gerekir. Konumuzu fosil insan oluşturduğuna göre bu soruyu da şimdilik (yukarıda insanın ilk somut düşünce ürünlerini/gerçekleştirdiği en eski aletleri konu ederken vurguladığımız gibi) kesin bir tarih vererek cevaplama olanağının bulunmadığı ve kanımca böyle bir sorunun ancak belirli bazı ana dönemler belirtilerek yanıtlanabileceğidir.

Kuşkusuz konuşma yetisi de, teknokültürel öğeler gibi zaman eksenine yayılan evrimsel bir gelişim sonunda oluşmuştur. Antropolojik anlamda konuşmanın temel amacı gündelik yaşamı daha kolay ve başarılı bir şekilde sürdürebilmek, zaman içinde edinilen bireysel ve toplumsal deneyim, bilgi ve düşünceleri gelecek kuşaklara aktarabilmek olarak özetlenebilir. Bu da, zaman süreci içinde basitten karmaşığa doğru gelişen kültürel bir silsileyi oluşturur. Genel anlamıyla yaşamın basit olduğu dönemlerde diğer bireylerin teknokültürel deneyimlerini anlamak ve onları uygulamak için gözlemlemenin tek başına yeterli olmuş olması gerekir. Ancak yaşamın zaman içinde karmaşıklaşması, teknokültürel ögelerin giderek gelişmesi durumuna ulaşıldığı aşamalarda, bilgi edinim ve aktarımı için artık yalnızca gözlemin yetmediği ve bunun bazı ilave yöntemlerle desteklenmesi gerektiği anlaşılmaktadır(*). Bu gereksinimin de düşünce kökenli konuşma yetisinin (yukarıda değinilen gırtlak yapısının değişimi ile ilgili fizyolojik türden

(*) Zaman içinde karşılaşılan teknokültürel nitelikteki böylesine bir gelişime Levallois tekniği örnek olarak gösterilebilir. Kanımca, Levallois tekniğiniyle yonga çıkartılmak istenildiğinde, başarıya ulaşmak için tek başına gözlemlemenin yetmeyeceği ve buna ilave olarak yapılması gereken işlemlerin neler olduğu diger kişiye mutlaka konuşularak anlatılması gerekmektedir.

olmazsa-olmazlarla birlikte) ortaya çıkmasına ve zaman içinde de gelişmesine neden olmuş olması gerekir. Bazı uzmanlar dilin evrimsel oluşumunu çeşitli evrelere ayırarak ele almış ve bunları farklı gelişimsel dönemlere ayırmak suretiyle değerlendirmişlerdir.

Bu görüşte olanlar dilin evrimsel oluşumu, "ön dil" *(proto-language)*, "ilksel dil" *(rudimentary language)* ve "gerçek dil" *(true language)* olmak üzere üçe ayırırlar (Barnard, 2011: 133-134). "Ön-dil", işaret ve tek tek sözcüklerden oluşur. Ön dil'in, birey sayısının çok fazla olmadığı, az sayıdaki kişiden oluşan küçük sosyal topluluklar halinde yaşamaya başlayan *Homo habilis* veya *Homo ergaster/erectus* dönemlerinde ortaya çıkmış olması akla yakın gelmektedir; bu, aynı zamanda, en basit konuşma şeklinin *H.habilis-H.ergaster/erectus* aşamalarında (zaman dilimlerinde) başlamış olduğu anlamına da gelir. Bir sonraki aşamada, Neandertal topluluklarındaki fosil insan türünün konuşma yetisinin "ilksel dil" düzeyinde olduğu, yani kendi aralarında basit cümleler kurarak konuştukları, anlaştıkları ve deneyimlerini gelecek kuşaklara aktardıkları görüşü egemendir. Eldeki veriler (Wynn-Coolidge, 2012:100-121) bu tür toplulukların arasında malzeme niteliğindeki bazı değiş-tokuşların gerçekleşmiş olduğuna ve artık çeşitli sembollerin de kullanılmaya başlandığına işaret etmektedir. Dilin evrimsel gelişiminin son aşaması olan "gerçek dil", büyük bir olasılıkla anatomik anlamda *Homo sapiens*'in ortaya çıkmasıyla başlar. Bu topluluklardaki birey sayısı yaklaşık 150 dolayındadır ve kullanılan dil(ler) gelişkin bir sözdizimine (sentaksa) sahiptir. Toplulukların kendi içlerinde belirli bir iş bölümü gerçekleştirdikleri ve sosyal anlamda sınıfsal bir tabakalanmanın da yer almaya başlamış olması kuvvetle olasıdır *(a.g.y.)*.

Kültürlerin devamlılığı konusunda çok önemli bir yer tutan ve yalnızca insana özgü bir yeti olan dil konusuna böyle kısaca değindikten sonra ana konumuza, insan-alet ilişkilerine, yani düşüncenin doğrudan ürünü olan araç-gereç yapımına tekrar dönebiliriz.

Öncelikle vurgulamamız gereken, insan elinden çıkma olası ilk aletlerin günümüze ulaşabilme olasılığı fazla bulunmayan ve

zaman içinde çürüyerek yok olup-giden organik malzemeden, örneğin ahşaptan veya çevrelerinde yaşamış olan iri yapılı hayvanların kemik, diş ve boynuzları gibi (daha sonraki dönemlerde karşılaşılan taşa kıyasla işlenip-biçimlendirilmeleri de daha kolay olan) malzeme kullanılarak oluşturulmuş olması gerekir. Bambu kamışından (Gowlett, 1994:351) veya diğer organik kökenli malzemeden (Dart, 1960:134-143) yapılan bu tür olası aletler, prehistoryacılar arasında uzun süreli tartışmalara neden olmuş, ancak hâlâ herkesin ortaklaşa anlaştığı bir fikir birliğine ulaşılamamıştır. Ancak bu aşamada vurgulanması gereken husus, yapıldığı ham madde ne olursa olsun, oluşturulan ürün ne kadar ilkel olursa olsun, asıl önemli olanın gerçekleştirilen her aletinin sonuçta mutlaka düşünceyi yansıttığıdır.

Alet olduğu düşünülen her hangi bir örneğin insan elinden çıkıp-çıkmadığı konusundaki tartışmalar, belli bir aşamadan itibaren, taş alet yapımının başlamasıyla birlikte, büyük ölçüde sona erer. Bugünkü bilgilerimiz doğrultusunda, insan elinden belirli amaçlara yönelik olarak çıktıkları, başka bir deyişle alet olarak saptanmış en eski taş alet örnekleri yaklaşık 2.600.000 yıl öncelerine aittir(*) ve bunlar D. Afrika'da, Etiyopia'da-Gona mevkiinde ele geçirilmişlerdir (Semaw, Rogers, Quade *et.al.* 2003:169-177). Söz konusu bu en eski taş bulguları izleyen standart türdeki taş aletlerin yapımı ile birlikte, bunların neredeyse her birinin farklı işleve sahip olduğu, ileride gerçekleştirilmeleri öngörülen değişik işler için farklı biçimlerde şekillendirildikleri, kısacası bunlar daha oluşturulmadan önce belirli amaçlara yönelik olarak düşünülüp-tasarlandıkları görülür. Bu örneklerin çoğuna "satır", "balta", "vurgaç", "yarıcı" ve "kazıyıcı" gibi olası görevlerini tanımlayan farklı betimsel adlar verilmiştir. Bunların her birinin ileride kendilerine özgü görevler görecekleri, değişik amaçlar için kullanılacakları

(*) Son zamanlarda taş alet yapım ve kullanımının çok daha eski bir zaman dilimine, yukarıda belirtilen tarihten 700.000 yılı aşkın bir süre öncelerine kadar gittiğine dair bazı bulguların mevcudiyeti ileri sürülmüşse de (McPherron. *et.al.*, 2010: 857-860) bu konu henüz tartışmalı olup, bütünüyle kesinlik kazanmamıştır.

önceden düşünülmüş olması nedeniyle her birinin biçimi de tabii farklıdır. Kısacası, eğer deyim yerindeyse, bunlar tek başlarına her işe yarayan birer "İsviçre Ordu Çakısı" değildir.

Günümüzde gerçekleştirilen etnoarkeoloji çalışmaları (genel olarak) "baltaların" avlanan iri hayvan kalıntılarının bölünmesinde, "satırların" bunların daha küçük parçalara ayırılmasında, "vurgaçların" av hayvanlarının kemiklerin kırılmasında, "yarıcıların" kemiğin içindeki değerli bir besi maddesi olan iliğin çıkartılmasında ve "kazıyıcıların" ise avlanan bu hayvanlarının postlarının yüzülmesi gibi farklı işlerde kullanılmış olduklarına işaret etmektedir. Özetle, bu çeşitli aletlerin her birinin hem yapım teknikleri ve hem de biçimlerinin (onlar için ileride öngörülen değişik işlere bağlı olarak) farklı olması, en azından iki buçuk milyon yılı aşkın bir süredir tartışmasız izlenebilen insanın düşünce yetisinin günümüze ulaşan öncül kanıtıdır. Ayrıca, günümüze ulaşan maddesel örnekleri henüz saptanmamış olsa dahi, insanın bu aşamadan çok daha önceki dönemlerden itibaren düşünmeye başlamış olduğu konusunda da kuşku yoktur.

Artık yanıtlanması gereken bir soru da evrimsel değişim süreci içinde taş alet oluşturmak suretiyle düşüncelerini somutlaştıran 'ilk insanın' kim olduğu, başka bir deyişle hangi fosil hominid türüne girdiğidir. Bu yazıda ısrarla vurgulanmaya çalışıldığı gibi, günümüz verilerine göre alet yapımı insanın düşünmeye başlamasının ilk somut kanıtını oluşturduğu kabul edildiğinde, bunu gerçekleştiren kişilerin de en eski taş aletlerin yapıldığı zaman diliminde yaşamış olan fosil insan türlerinden birinin olması gerekir. Bu arada belli bir dönem boyunca ilk taş aletleri yapmış olduğu varsayılan ve bu nedenle de 'becerili insan' anlamına gelen *Homo habilis* adıyla anılmış olan fosil insan türünün (ortalama beyin oylumu 612 cc) yaklaşık 2.000.000 yıl kadar önceleri yaşamış olduğu bilindiği, ancak ilk taş alet örneklerinin bundan daha eski bir zaman diliminde oluşturulduğu artık kanıtladığından, söz konusu örnekleri gerçekleştiren kişilerin *H. habilis* değil, ondan daha önceki tarihlerde yaşamış fosil insan türlerden birinin olması gerekir. Bir varsayım

olarak, günümüz bilgileri doğrultusunda hem ele geçen bedensel kalıntılarından anlaşıldığı kadarıyla anatomik anlamda alet oluşturabilme olasılıkları olan ve hem de en eski taş alet bulguları ile zaman açısından yaklaşık örtüşen *Australopithecus africanus* (ortalama beyin oylumu 452 cc), *Australopithecus garhi* (ortalama beyin oylumu 450 cc) ve *Paranthropus aethiopicus* (ortalama beyin oylumu 410 cc) ilk taş yapımı aletleri gerçekleştirmiş olma ihtimali bulunan bazı fosil hominid adayları olarak önerilebilir.

İnsan evriminin belli bir aşamasından itibaren karşılaşılan düşüncenin oluşum evrelerini irdelemeye çalışılan bu yazı sonlandırılmadan önce, göreli olarak biraz daha geç bir zaman diliminde karşılaşılan ve aşağıda özetlenen düşüncenin zaman içindeki gelişimi konusuna değinmek yararlı olabilir. Zaman ekseni boyunca insan evriminin daha sonraki bir döneminde karşılaşılan mağara resimleri ve heykelcikler ile kuvvetli olasılıkla tinsel/büyüsel nitelikte olan gerdanlık, bilezik, halhal ve alınlık türündeki bazı takı örnekleri insanın belli bir aşamadan itibaren oluşturmaya başladığı soyut içerikli gelişkin sosyodüşünsel/tinsel düzeyin günümüze ulaşabilen türdeki somut belgelerini oluşturur. Böylesine kavramların oluşmasının temelinde insanın gündelik yaşamını sürdürebilmesi için en temel şart olan karnını doyurabilme (beslenme) ihtiyacının yattığı sanırım tartışılamaz. İnsanın evrimsel oluşumunun başlangıç aşamalarında ilkönce toplayıcılık ve derleyicilik, daha sonraki dönemlerde de buna ilave olarak avcılık yönteminin uygulanmaya başlanması türümüzün beslenme yönteminin çok uzun bir süre boyunca temelini oluşturmuştur. Toplayıcılık-derleyicilik-avcılık türündeki bir yaşam biçimi, insanın doğadaki mevcut potansiyeli aynen ve yerine bir şey koymaksızın olduğu gibi kullanması (tüketmesi) anlamına gelir. Bilindiği gibi doğadan alınanlara karşılık yerine yeni ilavelerin yapılması ise ancak besi üretim çağından itibaren gerçekleşmeye başlar.

Toplayıcılık-derleyicilik-avcılık, hemen hemen daima göçebeliği zorunlu olarak gerektiren hem zor bir yöntem ve hem de tehlikeli bir yaşam biçimidir. Pleistosen süresince karşılaşılan bu tür

toplumlar (K. Amerika Kıtası'nın K-B'sındaki okyanus ve bereketli nehir kıyılarında yaşayan, yörede bol miktarda doğal olarak mevcut olan su ürünlerinden bolca yararlanmak suretiyle de neredeyse yerleşik denebilecek türde bir yaşam sürdüren bazı Kızılderili toplumları gibi kural dışı örnekler hariç) sürekli hareket halindedir ve avlayabildikleri hayvanları izleyerek onların devamlı peşinden gitmek suretiyle zor bir yaşam biçimini sürdürürler. Söz konusu çağ için geçerli olan teknolojik olanakları kullanarak mamut veya bizon gibi dönemin iri Memeli'lerini avlayabilmek hiç de kolay bir iş değildir ve doğal olarak av sırasında yaralanmak veya ölmek oldukça sık rastlanan bir olaydır. Ayrıca gerçekleştirdikleri avların başarısız olması ve/veya toplanan besinlerin yeterli olmaması toplumların yaşamlarını tehlikeye düşürebilecek felâketlere neden olabilir. Böylesine olumsuz durumları ortadan kaldırmak veya en alt düzeye indirebilmek için insanların belli bir dönemden (Orta Paleolitik Çağ'ın sonlarından) itibaren bazı sosyotinsel yöntemler geliştirdikleri ve kendilerine yardımcı olmaları için bazı insanüstü güçleri düşünsel anlamda devreye sokmaya başladıklarına işaret eden dolaylı nitelikteki çeşitli kanıtlarla karşılaşılmaya başlanır. Simgesel nitelikteki bu tür kanıtların esas amacı toplumların besin kaynaklarının devamlılığını sağlamaktır. Söz konusu bu insanüstü güçlerin günümüze ulaşan somut kanıtları onları simgeleyen totem heykelleri ve/veya gene onlara ait çeşitli bereket simgeleridir. Farklı simgelerle betimlenen bu doğa üstü "güçler", insanların kontrolü dışında olup hem şükran hem de korku unsurunu birlikte betimlerler (Nahya, 2011:75). Bu da zaman içinde temelde besin kaynaklarını kontrol altında tutmak suretiyle onların bereketini sağlayan farklı özelliklere sahip tanrıların ortaya çıkmaya başlaması demektir. Bütün bunların ardında, farklı nitelikte de olsa, insan evriminin çok önceki aşamalarına kadar geri giden düşünce olgusunun yattığı ve son olarak bugünkü durumumuzun da her anlamda bu temel yetiye (düşünebilme yetisine) bağlı olduğunu vurgulamada yarar olduğu kanısındayım.

Güncel durumumuza gelebilmiş olmamız kuşkusuz genel anlamda düşünce yetimizin sonucudur ve bu da milyonlarca yıllık bir döneme yayılan evrimsel sürecin bir ürünüdür. Unutmayalım, şayet insan düşünemeseydi zaten insan olamazdı. Özetle Descartes'a hak vermek gerekir; onun vurguladığı gibi bizler benliğimizi zaten "düşünceye" borçluyuz. Kısacası, onun deyimiyle

Cogito, ergo sum.

KAYNAKÇA

Arsebük, G. (1995) **İnsan ve Evrim,** (2. Baskı). Ege Yayınları, İstanbul.

Arsebük, G. (2007) "İnsanın 'insanlaşma' aşamalarının önemli bir basamağı: İlk aletlerin yapımı", Alparslan, M., M. Doğan-Alparslan, H. Peker (Derl.), **Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol'a Armağan VITA.** Ege Yayınları, Istanbul (s. 57-62).

Barnard, A. (2011) **Social Anthropology and Human Origins.** Cambridge University Press, New York.

Dart, R.A. (1960) "The bone tool manufacturing ability of *Australopithecus prometheus*", **American Anthropologist,** 62 (pp. 134-143).

Gowlett, J.A.J. (1994) "Tools: the Paleolithic record", S. Jones, R. Martin, D. Pilbeam (Eds.), *The Cambridge Encyclopedia of Human Evolution.* Cambridge (pp. 350-360).

Laitman, J. (1988) "Speech (Origins of)", Tattersall, I., E. Delson, J. Van Couvering (Eds.), **Encyclopedia of Human Evolution and Prehistory.** Garland Publishing, New York (pp. 539-540).

Lieberman, P. (1994) "The origins and evolution of language", Ingold, T. (Ed.) Companion Encyclopedia of Anthropology. Routledge, New York (pp. 108-132).

McPherron, S.P. – Z. Alemseged – C.W. Marean *et.al.* (2010) "Evidence for stone-tool-assisted consumption of animal tissues before 3.39 million years ago at Dikika, Ethiopia", **Nature,** 466 (pp. 857-860).

Nahya, Z.N. (2011) "İnanmak ve Yemek", Aras, N. (Derl.), **Açlık.** Metro Kültür Yayınları, İstanbul (s. 74-84).

Semaw, S., M.G. Rogers, J. Quade *et.al.* (2003) "2.6 million year old stone tools and associated bones from OGS-6 and OGS-7, Gona, Afar, Ethiopia", **Journal of Human Evolution,** 45 (pp. 169-177).

Wynn, T. – F.L. Coolidge (2012) **How to Think Like a Neandertal.** Oxford Unhiversity Press, New York.

NEANDERTAL'LER

(Yaşam Biçemlerinin Bir Özeti)

Göreli olarak kısa sayılacak bir süre önce, gerçekten sevip-saydığım bir meslekdaşımın Armağan Kitabında Neandertal'lerle ilgili bir yazım yayınlanmıştı.(*) Konusunun özünü *Homo neanderthalensis* ile *Homo sapiens sapiens*'in arasındaki filogenetik ilişkilerin oluşturduğu yazıda, kısmen de olsa, bu fosil insan türünün tekno-kültürel dünyaları ve olası yaşam biçemlerine de zorunlu olarak değinilmişti. Ancak söz konusu o yazının temelini, bizler *(H. sapiens sapiens)* ile onların *(H. neandertalensis)* arasındaki evrimsel/biyolojik bağların oluşturduğunu hatırlatmakta yarar olduğu kanısındayım. Aradan oldukça kısa bir zaman geçmesine rağmen Neandertal'ler ile ilgili başka bir yazıyı hangi neden veya nedenlerle tekrar kaleme aldığım sorulabilir. Buna verilecek yanıtım, her üçü de bilimsel yaklaşım yönteminin doğrudan zorunluluğu olan 1) aradan geçen yaklaşık on yıllık süre içinde konu ile ilgili somut verilerin çoğalması, 2) zaman içinde bazı önyargıların değişmesi ve 3) önerilen yorumlardaki başkalaşan düşünsel yaklaşımlar olarak özetlenebilir.

Böylesine özet nitelikli genel bir tanıtım çalışmasında, konunun akıcılığını kesmemek amacıyla, dipnot kullanılmamışdır. Ancak bu

(*) Arsebük, G., *"Kim Bu Neandertal'ler ?"*, **Ufuk Esin'e Armağan: Köyden Kente**, Özdoğan, M., H. Hauptmann, N. Başgelen (Derl.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003, (s. 21-32).

yazıda irdelenen husus, geliştirilen olgu veya önerilen yorumların **büyük ölçüde** *Kim Bu Neandertal'ler?* başlıklı makalenin kaleme alınmasından sonra karşılaşılan ve ekteki **"Kaynakça'da"** adları ayrı ayrı belirtilmiş olan **konu ile ilgili yapıtlardan alındığını**, kısmen de kişisel birikimimin sonucu olduğunu vurgulamak istiyorum. Sırası gelmişken değinmek istediğim bir başka husus da gene bu çalışmada Neandertal türü fosil insanların zaman ekseni boyunca gerçekleşen biyolojik evrimlerine değil, özellikle onların yalnızca teknokültürel dünyaları ve olası yaşam biçemlerine ağırlık verildiğidir. Buna rağmen konunun niteliğinden ötürü, bu iki yazının arasında ister istemez karşılaşılabilecek bazı tekrarların da hoşgörüyle karşılanacağını umuyorum.

Neandertal *(Homo neanderthalensis)* sözcüğü, yaygın bir şekilde özellikle Yakın Doğu ve Avrupa'da günümüzden yaklaşık 240.000/220.000 ile 28.000 yıl önceleri karşılaşılan bir fosil insan türünü betimlemek için kullanılır. Oluşturdukları taş alet teknolojisi (genel olarak) Moustier endüstrisi olarak bilinir ve Orta Paleolitik Çağ'ı betimler. Günümüzde soyları tükenmiş olan Neandertal'lerin kendilerine özgü bedensel özellikleri arasında çatısı yassı olan uzun, ancak basık bir kafatası, belirgin ve orta bölümleri gelişkin kaş kemerleri, 1430 cc dolayında büyük bir beyin oylumu, geniş ve/fakat orta kısmı öne doğru çıkık *(prognatic)* bir yüz yapısı, sivri elmacık kemikleri, geniş sinüsler, iri yapılı dişler, uç kısmında çıkıntısı olmayan sağlam bir alt çene, kavisli baldır ve önkol kemikleri, iri ve küt parmak yapıları sayılabilir. Neandertal erkeklerinin ortalama boylarının 1.70 m, ağırlıklarının 65-70 kg, kadınların ise boylarının 1.60 m, ağırlıklarının ise 50-55 kg dolayında olduğu ve her iki cinsin de tıknaz ve sağlam bir bedensel yapıya sahip oldukları anlaşılmaktadır. Böylesine bir beden yapısı Neandertal'lerin yaşamlarının büyük bölümlerini sürdürdükleri Buzul Çağ'larında egemen olan soğuk iklim koşullarına uyum göstermektedir.

Toplumda, genel anlamıyla Neandertal'ler nasıl algılanır ve değerlendirilir? Kanımca, günümüz karikatür ve çizgi filimleri için yaygın bir konu olan ve bazen *"Mağara Adamı"* olarak da

adlandırılan Neandertal'ler genelde toplum tarafından içi çöp artıklarıyla dolu bir mağaranın ağızında ayakta dururken beline bir kaplan postu dolamış, elinde kalın bir sopa tutan, etrafına nelerin olup-bittiğini pek algılamadan bön-bön bakan, kızdıkları zaman da kadınları saçlarından tutup yerlerde sürükleyen bedensel yapıları tıknaz, koca kafalı, kıllı, kaba-saba bireyler olarak değerlendirilir. Böylesine bir değerlendirme doğru mudur ve gerçeklerle ne derecede uyum içindedir? Kanımca, böylesine haksız bir tutum gerçekleri büyük ölçüde saptırmakta ve antropoarkeolojik olarak ulaşılan bilimsel sonuçlarla da büyük ölçüde ters düşmektedir. Yapılan bazı araştırmalar günümüz insanı ile fosil Neandertal türü insan arasındaki görünümsel farkların (her ikisi de tabii *Homo sapiens sapiens* olan) günümüzde yaşayan bir Avusturalya Yerlisi *(Aborigines)* ile çağdaş her hangi bir İskandinav ülkesi mensubu kişinin arasındakinden fazla olmadığına işaret etmektedir. Hatta, günümüzde dünyanın her hangi ücra bir köşesinde yaşamaya devam edegelen bir Neandertal insanını bulduğumuzu varsaysak ve bu kişiyi güzelce yıkayıp, traş ettikten sonra, üzerine doğru dürüst elbise giydirsek, bir eline bilgisayar çantası, digerine ise cep telefonu verdikten sonra o kişiyi büyük bir kentteki her hangi bir toplu taşıma aracına bindirsek, bu Neandertal örneğini kimsenin fazla yadırgamıyacağına dair şaka yollu bir öneri dahi geliştirilmiştir.

Öyle ise durum nedir ve genel olarak Neandertal'lerin dünyası nasıl bir dünyadır? Yapılan antropoarkeolojik çalışmalar Neandertal'lerin söz konusu dönem için gelişkin bir teknolojiye sahip oldukları, bu teknolojiye bağlı olarak yeni avlanma stratejileri (besin sağlama yöntemleri) geliştirdikleri, konuşmak suretiyle birbirleriyle iletişim kurdukları, demografik anlamda yaklaşık 20-25 kişilik (kadın-erkek-çocuk ve bazı yakın akrabaların bir araya gelmesiyle) az sayıdaki bireyden ibaret gurupların (birkaç çekirdek ailenin ?) birleşmesiyle meydana gelen küçük sosyal topluluklar halinde yaşadıkları, hafta-ay-mevsim gibi göreli nitelikte kısa dönemler için dahi olsa kaya sığınağı veya mağara gibi doğal barınaklara yerleşmek suretiyle yaşamlarını sürdürdükleri, çeşitli doğal boyaları

kullanmalarından da anlaşıldığı üzere sembolik bazı değerleri benimsedikleri, tinsel nitelikte düşüncelerinin bulunduğu, kısacası kendilerine özgü tekno-kültürel nitelikli bir yaşam biçemlerinin, başka bir deyişle de önceki zaman dilimlerinde yaşayan soydaşlarına kıyasla farklı bir dünyalarının olduğuna işaret etmektedir. Neandertal'lere özgü ve insan evriminde ilk defa karşılaşılan böylesine özellikler ana hatlarıyla büyüteç altına alındığında bunlar hakkında kısaca neler söylenebilir veya mevcut verilere dayanarak ne tür olası yorumlar geliştirilebilir?

Sırasıyla görelim: Neandertal'ler, kendilerinden önceki fosil insanlara kıyasla farklı ve gelişkin bir taş alet teknolojisini oluşturmuş ve uygulamışlardır. Ham maddeden yonga çıkartma tekniğininde belirgin bir başkalaşımın izlendiği bu teknolojiye Moustie endüstrisi adı verilir ve yaygın olarak Orta Paleolitik Çağ ile eşleştirilir. Eski Dünya'da Orta Paleolitik Çağ iki soğuk (buzul) ve iki de arada kalan sıcak (buzularası) dönemi kapsar. Moustie endüstrisi adını Fransa'daki Dordogne bölgesinde ilk defa saptandığı Le Moustie buluntu merkezinden alır; günümüzden yaklaşık 220.000 ile 40.000 yıl önceleri arasında kalan dönemde yaygın olarak Avrupa ve Yakın Doğu'da ve kısmen de olsa K. Afrika ile Asya'da da karşılaşılır. İnsanın düşünce yetisinin gelişkin bir aşamasını simgeleyen Levallois tekniği ilk defa bu dönemde ortaya çıkmış ve yonga türü aletlerin büyük ölçüde kullanıldığı bu endüstride özellikle yan kazıyıcılar, sırtlı bıçaklar, tırtıklı yongalar ve (bazılarının sapı da olan) uçlar egemendir. Bu örneklerin bazılarının kullanım aşamasında eli kesmemesi için kemik veya tahtadan yapılma saplara takılmış olmaları akla yakın gelmektedir. Az sayıda olmakla birlikte el-baltası örnekleri de vardır. Aletlerin yapımında ham madde olarak az miktarda kemik ve tahta, yoğun olarak taş kullanılmıştır. Bir genellemeye gidilecek olursa, Neandertal'ler alet yapımında bol miktarda kullandıkları esas ham maddeyi (taşı) yaşam alanlarının hemen civarındaki yörelerden, yalnızca birkaç kilometre ile sınırlı mesafelerden, sağlamayı tercih etmişlerdir.

Başka bir deyişle gerek alet yapımında kullanılacak taşları elde etmek, gerek avlanmak ve gerekse yenebilir cins bitkileri toplamak gibi farklı türdeki günlük besin gereksinimlerini sağlamak amacıyla yaşam alanlarından uzaklaşma mesafelerinin genelde sadece günü birlik gidiş-gelişlerle sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Daha uzaklara gidildiğine işaret eden belge sayıca azdır. Genelde böylesine sınırlı bir yaşam alanlarının olmasına rağmen Neandertal insanının teknolojisinde ve buna bağlı olarak genel yaşam biçemlerinde o döneme kadar rastlanılmayan bazı yeniliklerle karşılaşılır. Farklı ve dönemi için gerçekten gelişkin bir düşünce yapısının sonucu olan, söz konusu bulguyu geliştiren kişilerin zaman içinde tamamen başka bir dünyalarının oluşmasına neden olan bu yeniliklerin başında **mızrak** adıyla bilinen, insanın oluşturduğu hem ilk uzun menzilli silah ve hem de en eski bileşik alet olan **aracın keşfi gelir**. Mızrağın keşfi o dönem insanı için yeni bir yaşam biçeminin gelişmesine ve dolayısiyle de onlar için farklı bir dünyanın oluşmasına neden olmuştur. Bunun sonucu olarak da Neandertal'lerin diğer etoburların yakalayıp yedikleri hayvan leşlerinin artıklarına ortak olma zorunluluğu büyük ölçüde azalmış, kendi başlarına mamut ve benzeri iri yapılı hayvanları avlama olanağı oluşmuş, yaşamları büyük ölçüde kolaylaşmıştır. Mızrak nedir? Herhangi bir Türkçe'den Türkçe'ye sözlüğe bakıldığında mızrağın karşısında "uzun saplı, ucunda sivri ve batıcı bir kısmı bulunan, atılarak kullanılan bir silah" veya bununla eş anlamlı başka bir tanımla karşılaşılır. Günümüzde, XXI. yüzyılda, bizlere çok basit ve sıradan gelen böyle bir tanımla betimlenen mızrağın teknokültür tarihi açısından önemi çok büyüktür ve birkaç yüzbin yıl önceleri için mızrak hiç de bugün bizlerin sandığı veya varsaydığı kadar basit ve sıradan bir araç değildir. Her şeyden önce mızrak iki farklı malzemeden (yani uzun ve düz bir tahta sap ile o sapın ucuna takılan sivri bir taş uçdan) oluşan, bugünkü bilgilerimiz doğrultusunda insanın düşünüp, uygulamaya koyduğu ilk bileşik alettir. Ayrıca mızrak elde devamlı tutularak değil, fırlatılmak suretiyle kullanılmak için yapılmış bir araçtır. Elde tutulmak suretiyle karşıdaki hayvan veya

düşmana saplayarak ona zarar vermek için genelde ucu sivriltilmiş bir tahtadan yapılan ve "kargı" olarak adlandırılan örneklere daha eski çağlarda da, örneğin *Homo erectus* dönemine ait İngiltere'deki Clacton-on-Sea'de rastlanılmıştır. Kargıya diğer bir örnek olarak Almanya'da Schönningen'de bulunmuş olan buluntu gösterilebilir. Bu kargı örneği yaklaşık 400.000 yıl kadar öncelerine ve (genel anlamıyla) gene *Homo erectus* dönemine aittir; yaklaşık 2 m boyunda olup ladin ağacından yapılmıştır. Bunu yapan kişiler düz bir ladin dalını almışlar, dalın üzerindeki sürgünleri ve kabuğu yonga aletler kullanmak suretiyle yontarak düzlemişler ve ellerindeki bu uzun ladin sopanın her iki ucunu gene taş aletlerle yontarak sivriltmişlerdir. Böyle bir kargı, yapısı itibariyle hafif olduğu için uzağa fırlatılamaz, fırlatılsa da hedefe saplanamadığı için işe yaramaz. Bunların yalnızca elle tutulmak suretiyle söz konusu kişilerin (deyim yerindeyse) bedenlerinin adeta bir uzantısı (devamı) olarak kullanılmış aletler oldukları anlaşılmaktadır. Tahtadan yapılma uçları sivriltilmiş kargılar ancak yakın mesafeler için kullanılabilen silahlardır ve ceylan, yaban koyun ve keçisi veya tilki ve benzeri küçük boyda ve avcı için fazla tehlike oluşturmayan (zararsız) hayvanların avlanılmasında kullanılabilirler. Genelde soğuk iklime özgü olan *Bos primigenius*, bison, fosil arslan-kaplan, mamut türleri ve benzeri iri yapılı hayvanların yanlarına gidilmesi çok tehlikeli olduğu için bunların onlara yaklaşılmadan avlanılmaları gerekir; yani bunlar için mızrak gibi yanlarına yaklaşmadan, uzaktan fırlatılabilen ve fırlatıldıklarında da işe yarayan uzun menzilli silahların kullanılması zorunludur. Soğuk bölgelerde yaşayan insanların ete (proteine) olan gereksinimleri fazla olduğu için yukarıda değinilen türlerdeki iri Memeli'lerin avlanılmasının tercih edilmesi de doğaldır. Ancak bu iri Memeli'lerin mızrak kullanarak dahi olsa avlanması (tek bir kişinin bireysel çabasıyla değil) mutlaka farklı kişilerin guruplar halinde ve toplu olarak birlikte ortak çabalarını sergilemeleri suretiyle mümkün olabilir. Bu bağlamda da mızrak, düşünsel gelişime bağlı olarak yapım tekniği açısından insanın kol gücünü kullanmak suretiyle fırlatıldığı ve böylece yanına yaklaşmadan uzaktaki hedefleri etkili bir şekilde vurabildiği

en eski silah olma özelliğine sahiptir ve bunu da uygulamaya koyan ilk kişiler de Neandertal'ler olmuştur.

Kanımca, bu konunun üzerinde biraz durmak ve mızrağı, insanın daha önceki yaşamı boyunca oluşturduğu pek çok araç-gereçten ayıran, onu önceki örneklerden farklı kılan esas özelliğinin ne olduğunu da açıkça ortaya koymak gerekir.

Mızrağın ayırıcı özelliği düz ve uzun bir tahta sapın ucuna önceden düşünülerek oluşturulan sivriltilmiş üçgen bir taş parçasının (ucun) sağlam bir şekilde tutuşturulmuş/yerleştirilmiş/raptedilmiş olmasıdır. Başka bir deyişle de mızrağın asıl önemli tarafı, onun ilk defa değişik cinsteki iki ham maddenin (taş ve tahtanın) birleştirilmesi suretiyle aynı amaca yönelik olarak birlikte kullanılan, karmaşık nitelikli ilk bileşik alet örneği olmasıdır. Zaten mızrağın esas yapılış amacı da uzaktan, kol gücüyle ileriye doğru fırlatılan ve uç kısmı da taş gibi sert bir maddeden yapılmış olan bu güçlü aletin avlanmak istenen hayvanın derisini delerek ona zarar vermek ve onu ya hemen, ya da saplandıktan sonra zaman içinde kan kaybetmesine neden olmak suretiyle ölmesini (başka bir deyişle yakalanmasını) sağlamaktır.

Bu ilk bileşik aletin temel özelliğini oluşturan sopanın ucuna sivriltilmiş bir taş parçasının uç olarak sağlam bir şekilde tutuşturulması/yerleştirilmesi/raptedilmesi olarak tanımlanan bu olgu, Orta Paleolitik teknolojileri kapsamında (hiç te bugün kulağa geldiği kadar) kolay bir iş değildir. Bu zorluğun başında, mızrağın tahta sapının ucuna yerleştirilmesi istenen çakmaktaşından yapılma uç kısmının boy ve ağırlığının, elle tutulan sap kısmına göre dengeli ve uyumlu olması gelir. Uç, fazla büyük veya ağır olursa fırlatıldığında istenilen uzaklığa kadar gitmez, vurulması amaçlanan hedefe ulaşamaz, yarı yolda düşer, yere çakılır ve bir işe yaramaz. Tersi olursa, yani olması gerekenden küçük veya hafif olursa, gene bir işe yaramaz, çünkü bu sefer hedefe amaçlanan zararı vermez, avlanılacak hayvanı yaralamaz ve sonuçta da öldüremez.

Sopanın ucuna takılacak çakmaktaşı ucun gerekli özelliklerinin ayarlanmasından sonra yapılması gereken en önemli şey onu tahta sopanın ucuna başarıyla yerleştirebilmektir. Bu yerleştirme

de, ancak mızrak ucunun hedefe çarptığı/vurduğu zaman oluşan fiziksel gücün başka bir yöne doğru dağılmadan doğrudan mızrağın tahta sapına geçtiği takdirde başarılı olabilir; aksi halde mızrak kırılır veya saplanmaz, kısacası işe yaramaz. Yapılan deneyler uç kısmını (çakmaktaşı parçasını) ana gövdeye (tahta sapa) sadece saz, sırım veya benzeri başka bir doğal malzeme kullanarak bağlamanın yeterli olmadığını göstermektedir. Zaman içindeki deneyimleri Neandertal'lere başarıya ulaşabilmek için bu uçların sapa bağlanarak değil, ancak sağlam bir şekilde **yapıştırılmak** suretiyle yerleştirilmeleri gerektiğini göstermiştir. Bu da nasıl gerçekleştirilebilir? Yapılacak iş, ilkönce çakmaktaşı ucu hazırlamak, sonra bunu tahta sapın bir ucuna uygun şekilde yerleştirmek ve sonra bunu iyice oraya yapıştırmaktan ibarettir. Yapıştırma işlemi nasıl gerçekleştirilir? Yapılan laboratuvar çalışmaları, yapıştırmak için doğal asfalttan elde edilen kara sakızın *(bitumen)* ve özellikle Avrupa'da huş ağacı kabuğundan elde edilen bir çamsakızı türünün *(pitch)* yapıştırıcı malzeme olarak kullanıldığını göstermiştir. Yapıştırıcı olarak kara sakızın kullanıldığı durumlarda ise ilkönce bu maddenin ısıtılmak suretiyle yumuşatılması gerekir. Bu, dolaylı da olsa, Neandertal-ateş ilişkilerinin ulaştığı düzeye işaret eder. Olası bir başka yapıştırma yöntemi de ısıtılarak yumuşatılmış aksalkım ağacının sakızını, kurutularak toz haline getirilmiş doğal toprak boya ve balı karıştırmak suretiyle elde edilen bir macunun kullanılmasıdır. Hangi madde kullanılırsa kullanılsın taş uç, tahta sapa iyice yapıştırıldıktan sonra bu iki farklı maddenin sabit kalması ve oynamaması için ucun sapa sırım, saz veya benzeri bir nesne kullanarak sıkıca bağlanmasının da zorunlu olduğu anlaşılmaktadır. Bu arada, Neandertal insanının yukarıda değinilenlere ilave olarak tutkal(*) ve zamk(**) türü doğal yapıştırıcılardan yararlanmış olma olasılığının bulunduğu da unutulmamalıdır. Her ne olursa

(*) Tutkal: Deri ve kıkırdak gibi hayvansal nitelikteki doğal maddelerden çıkarılan yapıştırıcı madde.

(**) Zamk: Akasya, geven ve sütleğen gibi ağaçların kabuklarından sızıp, sonra donan, ancak eritildiği takdirde yapıştırma işlerinde kullanılan doğal malzeme.

olsun, bir kavram olarak önce mızrağın düşünülmesi ve daha sonra da teknolojik olarak başarıyla uygulanmaya konması, bunu ilk defa gerçekleştiren Neandertal insanının, bundan birkaç yüzbin yıl öncelerinde ulaşmış olduğu zihinsel düzeyi kanıtlaması açısından önem taşır.

Neandertal'lerin, oluşturumları açısından özel bir önemi olduğu gerekçesiyle üzerinde oldukça ayrıntılı bir şekilde durduğumuz mızrakları topluluklar arasında nadiren yer alan silahlı mücadelelerde, buna karşılık yoğun bir biçimde gerçekleştirdikleri **avlar sırasında kullanmış olmaları** akla yakın gelmektedir. Bu aşamada sorulması gereken soru hem **avlanmanın** ve hem de **hangi hayvanların avlandığının** bu fosil insan türünün yaşamında niye önemli bir yer tuttuğu veya başka bir deyişle bu insanlar ve öncülleri arasında besi sağlama yöntemleri açısından ne gibi farkların olduğudur.

Neandertal'lerin (genel anlamda) içinde yaşadıkları çevre koşullarına doğrudan bağlı olan besin gereksinimlerini karşılamaya yönelik avladıkları hayvan türleri ve o hayvanları yakalayabilmek için değiştirme zorunda kaldıkları avlanma yöntemleri kendilerinden önceki fosil insanlara kıyasla önemli farklar gösterir. Neandertal'lerin özellikle Avrupa'da yaşamakta oldukları buzulsal çevre koşullarının doğal sonucu olarak karınlarını doyurabilecekleri meyve, sebze, kök, yaprak ve benzeri bitki türlerinde büyük bir azalma olmuş, bunların çoğu kuruyarak yok olmuşlardır. Bazı araştırıcılar, bu fosil insanın gündelik yaşamını sürdürebilmesi için günde 3.000 ile 5.500 arası bir kalori gereksiniminin olduğu görüşündedir. Böylesine yüksek bir kalori miktarını sağlayabilmek için Neandertal'lerin yapmaları gereken (ve sonuçta da yaptıkları) avladıkları hayvanların türleri ile avlanma yöntemlerinde köklü değişiklikler yapmaları ve sonuçta da karınlarını farklı bir biçimde doyurmaya başlamalarıdır.

İnsan, hem et ve hem de ot yiyen bir canlıdır *(omnivore)*. Neandertal öncesi dönemde, genelde buzullarla kaplı alanların dışında kalan ılıman veya tropik bölgelerde yaşayan fosil insanlar

karınlarını büyük ölçüde yenebilir bitkileri derlemek, bunlara ilave olarak çevrelerinde yaşayan etoburların yakalayıp yedikleri hayvanların artıklarına (leşlerine) ortak olmak ve kısmen de kendi çabalarıyla yakaladıkları çeşitli sürüngen, kurbağa, sincap, tavşan, tilki ve bazan da fazla iri yapılı hayvanlar olmayan ceylan, yabanıl koyun ile keçi gibi Memeli'leri yakalayarak yemek suretiyle doyuruyorlardı. Bu tür bir beslenme biçiminin artık Neandertal'ler için yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. İçinde bulundukları çevre koşulları altında yaşamlarını sürdürebilmek ve gündelik kalori gereksinimlerini karşılayabilmek için Neandertal'ler avladıkları hayvanların türünü değiştirmek ve her yakalanışlarında (tek seferde) yalnızca bir bireye değil, birkaç kişiye yetecek bol miktarda besin (protein/et) sağlayan mamut, yabanıl boynuzlugil (sığır), ayı, kıllı gergedan, bison ve benzeri iri yapılı hayvanlardan yararlanmak zorunda kalmışlardır. Yukarıda sayılan ve benzeri türlerdeki iri yapılı ve güçlü hayvanları yakalayarak onlardan besi maddesi olarak yararlanabilmek, söz konusu dönemin teknolojisi ile hem gayet zor ve hem de çok tehlikeli bir iştir. Bunların yakalanabilmesi için en akılcı ve aynı zamanda avcıların (göreli anlamda) en az zarar göreceği yöntem, söz konusu bu hayvanlarla karşılıklı olarak doğrudan bire bir ilişkiye (beden temasına) geçmeden onları öldürebilmektir. Bu nasıl gerçekleştirilebilir? Yapılan çalışmalar bunun birkaç farklı yolu olduğunu göstermektedir.

Bu yöntemlerden biri yöredeki kaya, çalı-çırpı veya ağaçların arkasına gizlenen birkaç Neandertal'in civarda otlayarak, dolaşan iri yapılı, güçlü ve tehlikeli bir otobura fazla yaklaşmadan, **uzaktan mızraklarını fırlatmak** suretiyle onu hemen orada öldürmek veya o anda ölmediği tekdirde yaralayarak, kan kaybından ölmesini beklemek olabilir. Bu tür avlanma yönteminde önemli olan yanına yaklaşıldığında avcı için tehlike oluşturabilecek hayvana uzaktan atılan bir silahla müdahale etmek ve böylece söz konusu avcının kendisini göz göre-göre tehlikeye atmadan avını yakalayabilmesidir. Bu aşamada da temelde düşünce gelişiminin bir ürünü olan mızrağın asıl önemi ortaya çıkar; buna rağmen

bu yeni bulgunun (mızrak yapımının) başarı düzeyine ileride (Neandertal'lerin bedenlerinde izlenen kırık-çıkıklar konu edildiğinde) değinilecektir. Ancak durum her ne olursa olsun, dönüp geriye baktığımızda birkaç yüzbin yıl önce geliştirilen **mızrak kavram ve olgusunun**, Neandertal insanının gerek düşünsel yaşamına ve gerekse onun teknokültürel dünyasına olan katkıları yadsınamaz. Mızrak konusunu tamamlamadan önce son olarak eldeki belgelerin Neandertal'lerin daha geç dönemlerde karşılaşılan bazı ilkel toplumlarda, örneğin Avusturalya yerlileri *(Aborigines)* ile Amerika Kıtası'nda M.S. 1492 yılı öncesinde yaşamış olan yerli halkların (*Paleoindian/*Kızılderili'lerin) yaygın olarak kullandıkları **mızrak atıcısını**(*) bilmedikleri anlaşılmaktadır.

Neandertal'lerin bir başka avlanma yöntemi ise, yaşadıkları arazinin doğal yapısından (topografyasından) yararlanmak suretiyle yakalanmak istenen iri ve güçlü Memeli'leri (yanlarına fazla yaklaşmadan bağırıp-çığırmak, tahta parçalarını birbirine vurmak suretiyle gürültü yapmak veya çevredeki çalıları tutuşturarak yangın çıkartmak gibi) çeşitli yöntemler kullanmak suretiyle hayvanları **ürkütmek, sonra** onları yöredeki bir **uçurumun veya yarın kenarına** doğru sürmek (yönlendirmek) ve oradan da aşağı **düşmelerini sağlamak suretiyle yakalamak**, avlanmak istenen hayvanlar uçurumun dibinde öldükten sonra da onların bedenini parçalara ayırarak kendi sosyal topluluklarına yetecek miktardaki eti oradan alıp, kamp yerine taşımaktır. Bu yöntemin uygulandığı yerlere bir örnek olarak B. Avrupa'da, Channel Adaları'ndaki Jersey yöresinde yer alan La Cotte de Saint-Brelade adlı buluntu yeri gösterilebilir. Son Buzul Çağı'nın (Würm) başlarında, deniz seviyesinin alçalmasından ötürü burası o dönemde ada olmayıp, B. Avrupa kıta sahanlığının bir devamı halindeydi. Neandertal'lerin

(*) Mızrak atıcısı (*spear-thrower*): Mızrağın atımı sırasında elde sıkıca tutulan ve atılacak mızrağı ahşaptan yapılan söz konusu bu atıcı bölümünün üzerine oyulmuş olan bir yuvaya yerleştirmek suretiyle mızrağın dolaylı olarak boyunun uzamasını sağlayan, böylece kişinin kol gücünü fazlalaştırarak fırlatılan mızrağın hızını, ulaşım mesafesini ve etkisini (vurgu gücünü) arttıran bir araç.

o bölgede yaşamakta oldukları dönemde (yaklaşık 160.000 yıl önceleri) buradaki büyük bir uçurumun dibinde Orta Paleolitik Çağ'a ait çakmaktaşı aletlerle doğrudan ilişkili olarak onbir adet mamut ve üç gergedangile ait (bedenlerinin bazı kısımları eksik olan) kalıntılar bulunmuştur. Anlaşılan, uçurumun yukarı kısmındaki otlaklarda otlamakta olan mamut ve gergedan türü iri otoburlar, hepsi aynı zamanda değil ancak farklı dönemlerde olmak üzere, Neandertal'ler tarafından yukarıda değinilen türdeki bazı yöntemlerin uygulanması sonunda ürkütülerek uçuruma doğru yönlendirilmişler ve oradanda aşağı düşürülmek suretiyle ölmeleri sağlanmıştır. Uçurumdan düşerek ölenler hemen orada, anında parçalanmış ve etlerinden yararlanılmıştır. Uçurumun dibine düşen hayvanlar içinde hemen ölmeyenler ise olasılıkla ayakları, belkemikleri veya boyun gibi uzuvları zatan kırıldığı gerekçesiyle hareket edip kaçamadıkları ve zorunlu olarak da zararsız hale geldikleri için Neandertal'ler tarafından bulundukları yerde öldürülmüşler ve bunların eti bol olan kısımları çakmaktaşı satır ve baltalar kullanılmak suretiyle parçalara ayrılmış, bölünmüş ve oradan alınıp, başka bir yerde olan kamp yerine toplumun diger üyeleriyle paylaşılmak üzere götürülmüşlerdir. Böylesine bir yöntem de Neandertal'lerin her seferinde bol miktarda et (protein) sağladıkları iri otcul avlarına örnek oluşturur.

Kuşkusuz Neandertal'lerin tümü besi (protein) gereksinimlerini yalnızca iri ve tehlikeli otoburları avlamak ve onları yemek suretiyle gidermemişdir. Hatta, bu iri otoburların yoğun bir şekilde avlanılmasının buzullara bağlı iklim koşullarının egemen olduğu dönem süresince genelde Avrupa'nın bazı belirli yörelerine özgü olduğu dahi söylenebilir. Bu bağlamda, gene Avrupa'da olmasına rağmen buzulların etki alanının hayli dışında kalan Salzgitter-Lebenstedt (Almanya) mevkiinde ele geçen Neandertal av artıklarının büyük çoğunluğunun iri Memeli'lere kıyasla daha küçük ve pek de tehlikeli olmayan bir hayvan olan Rengeyiği'ne ait oldukları saptanmıştır. Bunların doğrudan mızrak kullanılarak avlandıkları da anlaşılmıştır. Ele geçen kalıntıların büyük çoğunluğunun

özellikle erkek Rengeyik'lerine ait olmasının nedeni bunların dişi örneklerden daha iri oldukları için onlardan sağlan et miktarının göreli olarak fazla olması mı, yoksa Neandertal'lerin zaman içindeki gözlem ve deneyimlerine (kültürel birikimlerine) dayanarak, ana besin kaynakları olan Rengeyiği cinsinin kökünün kurumaması için doğurgan olan dişi ve yavruların bilinçli olarak özellikle avlanılmamalarına mı bağlı olduğu arkeologlar arasında bir tartışma konusudur. Kafkasya yöresinde yaşamış olan Neandertal'ler ise o yörede bol miktarda bulunan dağ keçisini, İsrail'deki Karmel Dağı'nda yer alan Kebara'da ise özellikle ceylan, domuz, yabanıl at ve kısmen de yabanıl davarı avladıkları anlaşılmaktadır. Doğal olarak ılıman ve bereketli bir bölgede bulunan Kebara'da Neandertal'lerin aynı zamanda yabanıl türlerdeki baklagiller, fındık-fıstık ve meşe palamudu gibi bitkileri de toplayarak yedikleri ele geçen kalıntılardan anlaşılmaktadır.Bu arada son zamanlarda gerçekleştirilen çalışmalar, Neandertal'lerin bazı bitkileri pişirdikleri ve öyle yediklerini de kanıtlamaktadır. Özetle, Neandertal'lerin yaşadıkları çevrelerde doğanın sağladığı çeşitli olanaklara zaman içinde yelpazesi giderek genişleyen kültürel birikimleri nedeniyle başarılı bir şekilde uyum sağladıkları ve temel besi kaynaklarının bölgeden bölgeye göre hem avladıkları hayvan türleri, hem avlanma yöntemleri ve hem de topladıkları bitkiler bakımından değiştiği, farklar gösterdiği ve/fakat sonuçta zenginleştiği söylenebilir.

Günümüzde yaşayan ilkel göçebe kabilelerle ilgili olarak yapılan etnokültürel çalışmalara dayanarak Neandertal erkeklerinin daha zor ve fazla güç gerektirdiği için genelde avlandıkları, kadın ve çocukların ise av sırasında erkeklere destek oldukları, ayrıca nisbeten kolay bir iş olan yenebilir türden bitkileri topladıkları ve sürüngenler ile bazı küçük hayvanları yakaladıkları ileri sürülebilir. Önerilen bu yargıyı destekleyen bazı olası kanıtlar da vardır. Bunların başında bazı Neandertal erkeklerinin bedenlerinde karşılaşılan kırık-çıkık gibi (darbeye/vurmaya/çarpmaya bağlı) hasarlar gelir. Erkek Neandertal'lere ait fosil kalıntılardın bazılarının özellikle kollar ve kaburgalar gibi üst beden kemiklerinde

(çoğu zaman içinde iyileşmiş/kaynamış olan) çeşitli kırık ve çatlak izlerine rastlanılır. Söz konusu böylesine sakatlıklara kadınlardan ziyade erkeklerde rastlanılması, bu gibi hasarların (aldıkları bütün önlemlere rağmen) erkeklerin o dönem için hâlâ müşkül bir iş olan av sırasında iri yapılı hayvanlarla gerçekleştirdikleri zorlu mücadeleye bağlı olabileceğini akla getirmektedir. Neandertal insanının uyguladığı av teknolojisi ile ilgili bu bölümü sonlandırmadan önce bu fosil insan türünün avlanma yöntemlerinin arasında (arkeolojik belge olarak günümüze ulaşmadıkları için somut belgelerle saptama olanağımız olmayan) tuzak ve av-ağı türünden bazı yardımcı yöntemlerin kullanılmış olabileceği ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Arkeolojinin kendine özgü niteliğinden ötürü unutulmaması gereken bir husus da, söz konusu her hangi bir kanıtın o aşamada saptanamamasının öyle bir kanıtın hiç bir zaman zaten mevcut olmadığı anlamına kesinlikle gelmediğidir.

Neandertal'lerin başka başka yerlerde olmalarına rağmen aynı anda birbirleriyle zorunlu olarak haberleşmelerini gerektiren çeşitli av tekniklerini uygulamaları, Levallois gibi yalnızca gözlemek suretiyle yeterince anlaşılması pek mümkün olmayan, nasıl ve niye yapıldığının diger kişiye sözcüklerle anlatılmasının yararlı olduğu gelişkin taş teknolojileri, ileride değinilecek olan değişik sembolleri kullanmaları, tinsel yaşamlarına işaret eden çeşitli uygulamaları ve İsrail/Kebara'da bulunmuş olan ve belirli sesleri çıkartırken dilin sağa-sola ve yukarı-aşağı hareket etmesini sağlayan kasları kontrol etmek suretiyle istenilen tınıyı oluşturmaya yarayan dil kemiğinin *(hyoid)* mevcudiyeti bu fosil insan türünün konuştuğuna işaret etmektedir.

İnsanlar niye konuşur veya konuşmanın amacı nedir? Bu soruya tarihöncesi arkeolojisi açısından yaklaşıldığında konuşmanın temel amacının toplulukların gündelik yaşamlarını daha kolay ve başarılı bir şekilde sürdürebilmek, zaman içinde edinilen bireysel ve toplumsal deneyim, bilgi ve düşünceleri gelecek kuşaklara gereğince aktarabilmek olarak özetlenebilir. Neandertal'lerin konuşma yetisinin olasılıkla "ilksel dil" *(rudimentary language)*

düzeyinde olduğu, yani kendi aralarında çeşitli sözcüklerden oluşan basit cümleler kullanarak haberleşip-anlaştıkları, böylece farklı deneyimlerini paylaştıkları ve bunları gelecek kuşaklara aktardıkları sanılmaktadır. Neandertal'lerden önce yaşamlarını sürdüren ve toplu olarak birlikte yaşayan birey sayısının fazla olmadığı *H.habilis* ve *H.ergaster/erectus* türü fosil insanların ise birbirleriyle öncelikle işaret ve belki buna ilave olarak aralarında sentaks niteliğinde bir bağlantı olmayan tek tek sözcüklerin bir araya getirilmesiyle oluşan "ön-dil" *(proto-language)* kullanarak sınırlı düzeyde bir iletişim kurabilmiş olmaları akla yakın gelmektedir. Neandertal'lerin konuşma yeteneklerinde zaman içinde yer almış olduğu öngörülen bu gelişmenin, başka bir deyişle ön-dilden daha gelişkin bir aşama olan ilksel dile geçişin, onları (Neandertal'leri) öncüllerinden büyük ölçüde ayırarak, evrimsel anlamda farklı bir düzeye yerleştirdiği açıktır.

Bir genellemeye gidilecek olursa, Neandertal'lerin yaşamlarını (yukarıda da değinildiği gibi) ana-baba-çocuklar, dede ile nine (?) gibi yaşlılar ve genç yaştaki amca ile teyze gibi (?) çok yakın akrabalardan oluşan, her biri 7-8 kişiden oluşan birkaç çekirdek ailenin "bir arada" yaşamasıyla meydana gelen yaklaşık 20-25 kişlik sosyal topluluklar halinde sürdürmüş oldukları söylenebilir. Yukarıda kullanılan "bir arada" sözcüğü doğrudan temas halinde olmasa dahi birbirlerinin görüş ve/veya duyma (işitme) mesafesi içinde kalan "birliktelik" olarak tanımlanabilir. Avlanacak hayvan veya toplanacak yenebilir türdeki bitkilerin yoğun olduğu dönemlerde (aylarda veya mevsimlerde) zaman zaman ve kısa süreler için de olsa bu küçük sosyal toplulukların birkaçının bir araya gelmesi suretiyle yaklaşık 100-120 kişiyi bulan geçici nitelikteki daha kalabalık gurupların oluşmuş olması güçlü bir olasılıktır. Göçebe bir yaşam süren Neandertal topluluklarının kendilerini olumsuz doğa koşullarından korumak amacıyla, devamlı olmasa dahi, senenin belirli dönemlerinde yaşam çevrelerinde doğal olarak bulunabilen kaya sığınağı veya mağaralardan da yararlandıkları, gündelik yaşamlarını bunların altına veya içine sığınarak

geçirdikleri bilinmektedir. Böyle kaya sığınağı ve/veya mağaraların Neandertal'lerin avladıkları av hayvanlarının mevsimlik göç yolları üzerinde de yer almış olabileceği ve böyle bir durumda da bunların yalnızca söz konusu hayvanların göç dönemleri süresince kullanılma olasılığının olduğu da unutulmamalıdır. Uygun bir yeri, yalnızca belirli dönem ve süre için de olsa, kendileri için bir yerleşim yeri olarak seçerek burada göreli olarak kısa bir zaman boyunca dahi olsa başka yere göçmeden, akşamları aynı yere geriye dönmek suretiyle yaşamayı düşünebilmek insanın biyokültürel evrim tarihinde Neandertal'lerce yaygın olarak gerçekleştirilen ve gene onlar tarafından uygulanan bir yöntemdir.

Neandertal'lerin ellerindeki mevcut olanakları bölüşmek suretiyle yaşamlarını sürdüren sosyal topluluklar oldukları tartışılmaz. Başka bir deyişle, Neandertal'ler çevrelerinde yaşayan soydaşlarıyla ortak çıkar ilişkileri oluşturmayan, her biri sadece kendi başının çaresine bakmak suretiyle tek başına yaşayan kişiler değildi. Etnoarkeolojik çalışmalara dayanarak, erkeklerin avladıkları hayvanları parçalara ayırdıktan sonra bunların taşıyabildikleri bölümlerini, kadınların ise topladıkları yenebilir türdeki bitkileri veya yakalayabildikleri küçük hayvanları yaşam alanlarına getirdikleri ve bunları hem çocukları ve hem de bu tür yiyecekleri (şu veya bu nedenle) kendi başlarına sağlama olanağı olmayan çekirdek ailenin diğer bireyleriyle paylaştıkları söylenebilir. Neandertal insanı tarafından kullanılmış olması gereken ***"bugün bendense, yarında senden"*** ilkesinin ugulandığı bir yaşam türü, gerçek anlamıyla insancıl bir tutumu ifade eder.

İnsanların sosyal topluluklar halinde birlikte yaşamaları sadece sağlanan gıdanın paylaşılmasıyla sınırlı değildir. Anlaşılan böylesine bir yaşam tarzı, bireylerin karşılıklı olarak bazı yeni davranış biçimlerini geliştirmelerine neden olmuş, insanın kültür tarihi bağlamında da öncelerine kıyasla farklı bir hayat tarzının oluşmasına da katkı sağlamıştır. Sosyal bir gurup olarak birlikte yaşamanın oluşturduğu farklı yaşam tarzına ve bunun sonuçlarına (fazla ayrıntıya girmeden) Irak'taki Şanidar ile Fransa'daki La Chapelle-aux-Saints Neandertal bulguları örnek olarak gösterilebilir.

Şanidar, Kuzey Irak'ta, Zagros Dağları'nda yer alan ve 1953-1960 yılları arasında ayrıntılı bir şekilde araştırılarak, birkaç Neandertal insanına ait çeşitli bedensel kalıntıların birlikte saptandığı ve teknolojik anlamda Moustie endüstrisinin egemen olduğu bir mağaradır. Şanidar buluntuları, bizlere Neandertal insanının sosyal bir yaşam sürdürdüğüne işaret eden çeşitli belgeler sunmakta ve öncüllerine kıyasla tamamen farklı bir dünyalarının bulunduğuna da işaret etmektedir. Burada bulunan ve Şanidar #1 olarak adlandırılan Neandertal yaklaşık 1.70m boyunda ve öldüğü zaman 30'lu yaşlarının sonunda (40 yaşına yakın) olan ve bugün için orta yaşlı olarak sınıflandırılabilecek bir erkeğe aittir. Bedensel kalıntıları ayrıntılı bir şekilde incelenen bu Neandertal'in öldüğü zaman sağ kolunun dirsekten aşağı kısmının kesik olduğu, sağ bacak ve ayağının sakat olması nedeniyle doğru dürüst yürüyemediği ve zorlukla yürürken belirgin bir şekilde aksadığı, gene sağ ayağının bilek ve dizinde aşırı romatizmaya işaret eden travmatik izlerin bulunduğu, bunlar yetmezmiş gibi kafasının sol tarafına indirilmiş olan şiddetli bir darbenin sonucu olarak buradaki elmacık kemiğinin kırılıp-ezildiği (olasılıkla bu nedenle sol gözünün görme yetisini yitirdiği) ve ayrıca maruz kaldığı bu darbeden ötürü kafatasında sol çeper kemiğinin kırılmış olduğu anlaşılmıştır. İlginç olan ve konumuzun temelini oluşturan husus bütün bu ciddi travmalara/hasarlara/yara-berelere rağmen sözünü ettiğimiz Neandertal'in hayatı sonlanmamış (ölmemiş), üstelik zaman içinde düzelerek yaşamını sürdürmeye devam etmiş ve başına bütün bunlar geldikten birkaç yıl sonra da eceliyle ölmüş olmasıdır. Bu nasıl olabilir? Buna birazdan değineceğiz.

Şanidar #1'e benzer bir başka buluntu da Fransa'daki La Chaplle-aux-Saints örneğidir. Moustie endüstrisi ile ilişkili olarak bulunmuş olan buradaki Neandertal örneği dişlerin dökülmüş olması, aşırı romatizması, kemik erimesi ve kamburu nedeniyle bulunduğu dönemde antropoloji dünyasında "ihtiyar adam" olarak betimlenmişti. İlk bulunuşundan (1908 yılı) yaklaşık 50 sene sonra uzmanlarca iskelet tekrar ele alınarak yeniden incelenmiş ve söz konusu bireyin gerçekte hiç de "ihtiyar" olmadığı, aksine

öldüğünde 30 yaşın biraz üzerinde olduğu anlaşılmıştır. Gerçekleştirilen bu son çalışmalar, söz konusu örnekte izlenen dişlerin dökülmesi, kemik erimesi ve romatizma türündeki bedensel travmaların ihtiyarlığa bağlı olmadığını, Neandertal'lerin gündelik doğal yaşamlarının sonucu olduğunu kanıtlamıştır.

La Chapelle-aux-Saints Neandertal'inin ağzında diş olmaması onun pek birşey çiğneyemediği anlamına gelir. Yörede, o dönemde yaşayan fosil insanların ana besinlerinin (egemen olan çevre koşullarına bağlı olarak sağlanabilecek bitkilerin sınırlı olması nedeniyle) avlanan hayvanların etleri olduğu anlaşılmaktadır. Et, pişirilse dahi oldukça sert bir besi türü olduğuna göre bu adam karnını nasıl doyurmuştu? Gerekli besi maddelerini tek başına sağlayamıyacağı (onları avlayamıyacağı) gibi elde mevcut malzemeyi dahi birinin onun için çiğnemiş olması ve yutabilmesi için ağzına vermiş olması akla yakın gelmektedir. Şanidar #1 örneğinde ise hem çolak, hem kör, hem topal ve hem de bedenen güçsüz birinin değil avlanmak, en basit gereksinimlerini dahi sağlamak suretiyle kendi başının çaresine bakması tümüyle olanaksızdır. Üstelik, Şanidar #1 örneğinin yaşamı boyunca karşılaştığı kırık-çıkık, yara-bere türündeki bedensel arızaların iyileştirilip-sağlığına kavuşturulabilmesi için uzun süre boyunca ona bazı başka kişilerin mutlaka bakmış, onu gözetmiş olması gerekmiştir. Kısacası, bu sakat insanların aynı toplumda yaşayan başka kişilerce kollanmış, bakılmış, destek verilmiş ve yardım edilmiş olması gerekir.

Neandertal döneminde karşılaşılan yeni bir uygulama da bu insanların ölülerini, öldükleri yerde olduğu gibi bırakıp gitmemeleri, bunların hepsini değilse bile bazılarını (olasılıkla onlar için özel bir değeri olan önemli kişileri) gömmeleridir. Ölüyü, öldüğü yerde, dağda bayırda bırakmadan onun alınıp belirli bir yere (yaşam alanları olan mağara veya kaya sığınaklarına) taşınması ve orada onlara özel işlemler uygulanması yaşamın yalnız bu dünyada değil "öbür dünyada" da devam ettiği inancına işaret eder. "Öbür dünyanın" mevcudiyetine inanmak, hatta böyle bir kavramın olabileceğini varsaymak ancak belirli bir düşünce yapısına ulaşmış

topluluklarda karşılaşılabilen bir olgudur ve eldeki veriler de insanın evrimsel geçmişi süresince böylesine zihinsel bir düzeye ilk defa Neandertal insanı döneminde ulaşılabildiğini kanıtlamaktadır.

Neandertal'lerin (bütün hepsini değilse bile en azından bazı) ölülerine bazı özel işlemler uygulamış olmalarına işaret eden çeşitli kanıtlar vardır; bunların başında bu konuda bizlere bilgi sağlayan ilk örnek yaklaşık 100 yıl kadar önce kazılmış olan ve yukarıda değinilen La Chapelle-aux-Saints bulgusudur. Söz konusu bu Neandertal (ünlü "ihtiyar adam" !) yere açılan bir çukura sağ yanına dönük olarak uyur bir vaziyette yatırılmış ve cesedin altına çakmaktaşı parçaları adeta bir şilte görevi görecek şekilde yayılmıştır. Sağ el, başın altına, sanki kafayı destekler vaziyette yerleştirilmiştir. Cesedin üzerinde kaliteli işçilik gösteren bir Moustie el baltası bulunmuştur- bunun ölünün üzerine ölünün ait olduğu sosyal gurubun diger üyeleri tarafından özellikle bırakılmış olması ve bu baltanın ölen kişinin öbür dünyada buna gereksinim duyabileceği bir mezar hediyesi olma olasılığı akla gelir. Öbür dünyadaki olası gereksinimin karşılanması için ölü ile birlikte mezara konulmuş çeşitli belgelere örnek olarak İsrail'deki Kafze *(Qafzeh)* mağarasındaki Neandertal çocuğuna ait mezarda ceset ile birlikte ele geçen geyik kafatası ve boynuzları, gene İsrail'de Skuhl kaya sığınağındaki gömütün elinde bulunan domuz altçene kemiği, Fransa'da Regourdou mevkiindeki Neandertal mezarının etrafının ayı kemikleri ile dikkatlice çerçevelendikten sonra üstüne konmuş olan taş kapak, gene Fransa'da Le Moustie'de ölünün üzerine serpilmiş olan toz halindeki kırmızı renkli doğal demir filizi (hematit) ve Irak-Şanidar'da ölü ile birlikte mezara bırakılmış olan şifalı bitki kalıntıları bu konu ile doğrudan bağlantılı olan birkaç örneği oluşturur.

Ölünün üzerine serpilmiş olan toz halindeki kırmızı doğal demir filizi, yaşamın simgesi olan kırmızı renkteki kanı ifade etmiş olabilir. Şanidar'da saptanan olay, yani gömülen cesedin üzerine toplum tarafından şifalı olduklarına, çeşitli hastalıklara iyi geldiğine inanılan bazı bitkilerin seçilerek bırakılmış olması o insan

gurubunun sosyal davranışını yansıtması açısından da önem taşır. Olasılıkla bir hastalık sonucu yaşamını yitiren bu Neandertal'in yanına onu zaman içinde tekrar iyileştirip, hayata döndürmesi amacıyla doğadan toplanan bazı şifalı bitkiler yerleştirilmiştir. Bugün bile çeşitli sağlık sorunlarının giderilebilmesi için bazı bitkilerin ya doğrudan kendilerinin yendiği, ya da bunların kaynatılarak sularının içildiği bilinmektedir. Böylesine bir yaklaşım zaman içinde oluşan belirli bir deneyimsel birikiminin sonucudur ve böyle bir davranışın izlerine Neandertal döneminde rastlanması söz konusu Neandertal toplumunun sosyal nitelikteki düşünce köklerinin ne denli güçlü olduğunun kanıtıdır.

Neandertal mezarlarının bazılarında, ölülerin uyur gibi değil de (ana rahmindeki bebeklerde olduğu gibi) ayaklarının karınlarına doğru çekik bir vaziyette (*hocker* durumunda) gömülmüş oldukları bilinmektedir. Bu konuda önemli olan yaşamları sona eren kişilerin hangi biçimde toprağa yerleştirildikleri değil, onlara bir önem verilmesi ve ayrıcalık tanınmasıdır. Ayrıca, ölülere gösterilen tinsel nitelikteki saygının yalnızca gömme ile sınırlı kalmadığı, Amerika Birleşik Devletleri'nin G-B'sında yaşayan (M.S. <1492 yılı/Kolomb öncesi) Navajo Kızılderili'lerinin yaptığı gibi ölen kişinin cesedini yaşam alanının dışına ve uzağına, ulaşılması hayli zor olan kutsal bir alana taşıyarak oraya, doğanın kucağına bırakılmasının da bazı tarihöncesi toplumlarınca (örneğin konumuzu oluşturan Neandertal'ler tarafından da) uygulanmış olabileceği ihtimali unutulmamalıdır. Böylesine bir yöntemin uygulandığı durumlarda her hangi bir cesedin arkeolojik olarak saptanma ve değerlendirme olasılığı da yok denecek kadar azdır. Sonuç olarak, özetle ölüm söz konusu edildiğinde, değinilen örnekler Neandertal'lerin insanın ruh ile bedenini birbirinden ayırdıklarının ve kişinin yaşamın sona erdiği durumda bedeninin ölmesine rağmen ruhunun başka bir âlemde yaşamaya devam ettiğine inandıklarının kanıtıdır. Bu da Neandertal'leri kendilerinden önceki fosil insanlardan kalın bir çizgiyle ayıran önemli bir düşünsel özellikdir.

Neandertal'lerin ölülerinin, bazılarını gömmeleriyle birlikte ele alınması gereken kendilerine özgü bir başka düşünsel özellikleri de (ilk defa gene bu insan türüyle doğrudan bağlantılı olarak karşılaşılan) tinsel nitelikteki sembolik (veya simgesel) öğelerin mevcudiyetidir. Sanırım, bu aşamada kavramsal nitelikte bir anlam kargaşasına düşmemek için, sembol/simge sözcüğünün açık-seçik tanımlanması gerekir.

Sembol/simge belli bir insan gurubunun kendi aralarında toplumsal anlamda zihinsel olarak uzlaşmak suretiyle söz konusu her hangi bir "nesneye" belirli yargıyı, anlamı, inancı veya kavramı yüklediği düşünsel bir olgudur. Bu bağlamda, Neandertal'lerin yaşamlarında çeşitli sembollere rastlanıldığı ve onların dünyasında bunların önemli bir yer tuttuğu da anlaşılmaktadır.

Bu sembollere (simgesel değerlere) bir örnek olarak Neandertal'lerin o dönem için güçlü ve aynı zamanda tehlikeli bir hayvan olan ayılarla ilgili olan kültleri gösterilebilir. Neandertal'lerin bu hayvana özel bir önem verdikleri konusunda çeşitli tinsel örnekler vardır ve bunların arasında İsviçre Alp'lerindeki Drachenloch mağarasında karşılaşılan bulgular sayılabilir. Burada, Moustie endüstrisine ait taş alet örnekleriyle birlikte günümüzde soyu tükenmiş fosil bir mağara ayısına *(Ursus spelaeus)* ait yedi kafatası örneğinin mağaranın içinde bir yerde, bir ocağın yanında, yaklaşık $1m^2$'lik bir alana hepsinin yüzü mağaranın girişine dönük olarak adeta bir kutuya muntazam bir şekilde yerleştirilmiş şekilde ve bu bulguların üstü de yekpare bir taş levha ile kapatılmış olarak bulunmuştur. Bu kutunun (!) içindeki ayı kafataslarının bazılarının boyun omurlarıyla *(vertebrae)* birlikte ele geçmiş olması, bunların ayı öldükten kısa bir süre sonra kafalarının kesildiği ve buraya konulduklarının kanıtıdır. Aynı buluntu merkezinin başka bir yerinde altı tane ayı kafatası yan yana dizilmiş ve hatta bunların bir tanesinin ağızına da (gene aynı tür ayıya ait) bir baldır kemiği *(femur)* yerleştirilmiştir. Yukarıda değinilen bu Neandertal-*Ursus spelaeus* ilişkilerini, o dönem insanının gündelik yaşamıyla, başka bir deyişle de kendileri için özel bir önemi olduğu anlaşılan

ayılarla ilgili (büyüsel ve/veya sihirsel) bir kültün simgeleri olarak değerlendirmek gerçekci bir yaklaşım olur. Daha önce simge (sembol), bir insan topluluğunun her hangi bir şeye bir yargıyı, anlamı, inancı veya kavramı zihnen yüklediği düşünsel bir olgu olarak tanımlanmıştı. Bu bağlamda Neandertal insanına ait çeşitli buluntu yerlerinde, örneğin Güney-Doğu Fransa'da Moula-Guercy mağarası veya Hırvatistan'da Krapina'da olduğu gibi karşılaşılan ve kendileri tarafından uygulanmış olan "yamyamlık" kanıtlarını (yalnızca açlığın giderilmesi için uygulanan sıradan bir karın doyurma yöntemi olarak değil) gene simgesel anlamda değerlendirmek gerekir kanısındayım. Antropolojik anlamda, simgesel olarak ele alındığında, yamyamlık olgusuyla ilgili iki farklı yaklaşımın olduğu bilinir. Bunlardan biri "içe dönük" yamyamlıktır ve içe dönük yamyamlık akraba veya sevilen bireylerin ölümlerinden sonra onların cesedlerinin belirli kurallar çerçevesinde yenilmesi, o ölen kişiye gösterilen saygının bir ifadesi olarak tanımlanır. Yamyamlık ile ilgili diğer yaklaşım ise "öteki" kişilerin (yani düşmanların) yenildiği durumlarda, öldürüldükten sonra yenen söz konusu kişilerin gücünün, kuvvetinin, cesaretin veya onda olduğu kabul edilen her hangi başka bir özelliğin bunları yiyen kişilere doğrudan geçtiğine inanılmasıdır.

Moula-Guercy Mağarası'nda, Neandertal'lerin yakaladıkları kızıl geyik ve yaban keçisine ilave olarak iki ergin, iki genç ve iki de çocuk olmak üzere altı adet bireyi (Neandertal'i) de tıpkı birlikte ele geçen av hayvanları gibi keserek, parçalara böldüklerine dair kanıtlar saptanmıştır. Bunların bedenlerinin parçalara ayrılmasında uygulanan yöntem, tıpkı diger av hayvanlarına uygulananın aynı olduğu ve bunların da yiyecek olarak değerlendirilmiş olduklarına işaret etmektedir.

Krapina'da da (Hırvatistan) benzer bir durumla karşılaşılır. Burada bulunan Neandertal kemiklerinin bazılarında kesilme izleri vardır, bazı kemikler bilinçli olarak kırılmıştır ve bunların gene bazılarının üzerinde pişirilmiş olduklarını gösteren izlere rastlanılmaktadır. Başka bir deyişle, Moula-Guercy mağarası ve gerekse

Krapina bulguları, bu her iki yerde de karşılaşılan Neandertal bedensel kalıntılarının bazılarının özel bir işleme tâbi tutulmuş olduklarını, kısaca bunların (olasılıkla) sembolik nitelikteki bir yemeğin artıkları olduklarını kanıtlamaktadır. Bütün bunlar, çağdaş dünya görüşümüz ile ters düşmesine rağmen, Neandertal'lerin kendileri için belirli bir düşünsel anlamı olan yamyamlığı simgesel nitelikte uygulamış olduklarının somut kanıtıdır. Burada önemli olan da Neandertal'lerin gerçekleştirdikleri yamyamlığın günümüz değerleri doğrultusunda etik anlamda doğru veya yanlış olduğu değil, kendileri için toplumsal içerikli olarak belirli bir zihinsel düzeye işaret eden sembol/simge kullanımı anlamına geldiğidir.

Neandertal'ler ile ilgili simge/sembol olgusunu tamamlamadan önce, son olarak bu fosil insanlar tarafından uygulandığını artık bildiğimiz takı yapımı ile doğal boyaların kullanımına da değinmemiz gerekir. Neandertal'lere ait buluntu yerlerinin bazılarında, örneğin her ikisi de İspanya'da bulunan Cueva de Los Aviones ve Cueva Anton adlı buluntu yerlerinde, üzerlerine delik açılmış midye kabukları ele geçmiştir. Bazı başka buluntu yerlerinde ise aynı şekilde üzerlerine çizgiler veya çeşitli şekillerin kazılmış olduğu delikli kemik parçaları da bulunmuştur. Bu tür delikli midye kabukları veya işaretli kemik parçalarının o dönem insanı için (süs, nazarlık, uğur getirici, toplum içinde belirli bir aşamaya işaret etmesi, bereket ifadesi veya benzeri türden) simgesel bir anlam taşıdığı ve Neandertal'lerin bu midye kabuklarına veya kemik parçalarına saz veya sırım türü bir bağ geçirerek bunları üzerlerinde farklı anlamlara sahip sembol örnekleri olarak taşımış olmaları akla yakın gelmektedir.

Bu konuda ele alınması gereken bir başka örnek de gene bu kişilerce doğal boyaların kullanılmış olmasıdır. Yaklaşık 200.000 yıl öncelerinden itibaren Neandertal yerleşim yerlerinde doğal boya *(ochre)* kalıntılarına rastlanıldığı bilinmektedir. Bunların renkleri kırmızıdan siyaha ve kavuniçine kadar farklar gösterir. Bu doğal boyalar ya çubuk ya da toz halinde bulunmuştur. Çubuk halindeki örneklerin bazı şeylere/yerlere boya kalemi gibi sürtülmüş

oldukları anlaşılmıştır. Toz halindeki örneklerin ise bazı yerlere serpilmiş olduğuna dair kanıtlar vardır. Neandertal insanının bu doğal boyaları kendini boyamak için de kullanmış olması akla yakın gelir. İnsanlar niye bedenlerini veya üzerlerindeki şeyleri farklı renklere boyar? Yapılan antropolojik çalışmalar, insanların bu boyaları vücudlarına sürmelerinin esas amacının kendileri için değil, başkalarına bir şey ifade etmek, onlara bir kavramı, bir değer yargısını aktarmak, toplum içinde farklı bir yerlerinin bulunduğunu, olasılıkla yönetici veya ruhban sınıfına mensup olduklarını anlatmak istemlerinden kaynaklandığına işaret etmektedir. Kısacası, insanın bedeninin çeşitli bölümlerini veya üzerindekileri farklı renklere boyanması da düşünce sisteminin oluşturduğu simgesel nitelikli örneklerden biridir.

Bu kitabın baskıya girmesinden kısa bir süre önce, Haziran 2012 tarihinde, G-D Avrupa'daki bazı mağara duvarlarında saptanan, yan yana yerleştirilmiş kırmızı noktalardan oluşan boya izlerinin de Neandertal'lere ait olduğu ve onların simgesel dünyalarını yansıttığı konusunda bazı görüşler ileri sürülmüştür.

Son birkaç yıl içinde, iri kuşlara ait bazı ince-uzun kemiklerin üzerlerine sıra ile küçük deliklerin açıldığı ve bu kemiklerin kaval türü bir müzik aletine dönüştürüldüğüne işaret eden bulgular ele geçmiştir. Başka bir deyişle, ilk müzik aletini Neandertal'lere borçlu olduğumuz söylenebilir. Bu ilkel müzik aletlerinin (kavalların) tinsel ayinlerde kullanılmış olması akla yakın gelmektedir. İlkel de olsa böyle bir kavalı çalarak bazı seslerin (melodilerin) çıkartılması Neandertal'lerin ulaşmış olduğu düşünsel düzeyin uygulamaya yönelik bir başka kanıtıdır.

Sonuç olarak Neandertal'ler konusunda özetle neler söylenebilir? Kanımca ilk önce vurgulanması gereken husus, Neandertal'lerin kendilerinden önce gelen tüm fosil soydaşlarından kalın bir çizgiyle ve belirgin bir şekilde ayrıldıklarıdır. Bu kalın çizgiyi Neandertal'lerin gelişkin bir teknolojilerinin olması ve bunun doğrudan sonucu olarak insanın teknokültürel anlamda ilk bileşik aletini oluşturmaları, bu ikisine bağlı olarak yeni bir avlanma

stratejisi geliştirmeleri, ilk sosyal toplulukları oluşturmaları, yarı yerleşik düzeni uygulamaları, düşünsel anlamda ve tinsel nitelikte öbür dünya kavramını geliştimeleri, konuşmaları ve simge kullanmaları gibi çeşitli ögelere birlikte rastlanılması oluşturur. Bütün bunlar öncelerine kıyasla artık farklı bir dünyanın oluşmuş olduğuna işaret etmektedir. İnsanın milyonlarca yıldır süregelen evrimsel aşamaları boyunca böylesine insancıl tutumları kanıtlayan arkeolojik bulgulara toplu olarak ilk defa Neandertal döneminde rastlanır ve kuşkusuz bu da insanları birbirine maddesel ilişkilerin ötesindeki bazı düşünsel nitelikli duygularla da bağlayan ve sosyal anlamda daha önceleri mevcut olmayan türdeki yaşamanın geliştirdiği bir birlikteliğin sonucudur.

Kanımca son olarak, Neandertal'lerin o çağa kadar yaşayan bütün *hominid*'ler içinde biyokültürel (evrimsel) anlamda ortaya çıkan ilk **"insan gibi insanlar"** oldukları söylenebilir.

YARARLANILAN KAYNAKLARIN LİSTESİ

Arsuaga, J.L. (2002) **The Neanderthal Necklace- In Search of the First Thinkers.** Four Walls Eight Windows, NewYork.

Barnard, A. (2011) **Social Anthropology and Human Origins. Cambridge** University Press, New York.

Cela-Conde, C.J. § F.J. Ayala (2007) **Human Evolution- Trails from the Past. Oxford University** Press, New York.

Finlayson, C. (2004) **Neanderthals and Modern Humans.** Cambridge University Press, Cambridge.

Finlayson, C. (2010) **Humans Who Went Extinct.** Oxford University Press, New York.

Klein, R. (2009) **The Human Career- Human Biological and Cultural Origins** (Third Edition). The University of Chicago Press, Chicago.

Palmer, D. (2010) **Origins-Human Evolution Revealed.** Mitchell Beazley, London.

Panter-Brick, C., R.H. Layton, P. Rowley-Conwy (Eds.) (2001) **Hunter-Gatherers / An Interdisciplinary Perspective.** Cambridge University Press, Cambridge.

Sawyer, G.J. – V. Deak (2007) **The Last Human- A Guide to Twenty-Two Species of Extinct Human Ancestors.** Yale University Press, New Haven.

Wynn, T. – F.L. Coolidge (2012) **How to Think Like a Neandertal.** Oxford University Press, New York.

ZORUNLU BİR İLAVE

Yukarıdaki makalenin yazımı tamamlanıp, basımevine tesliminden sonra ulaştığım yeni bir araştırma, metnin içinde Neandertal'lerin kısaca değindiğim sanatsal yeteneklerine ilave olarak bir başkasına daha dikkatimi çekmiş ve Üst Paleolitik dönemde karşılaşılan "duvar resimlerinin" yeniden değerlendirilmesi gerektiğini ve bunlardan bazılarının Neandertal'ler tarafından yapılmış olabileceği olasılığını gündeme getirmiştir.(*)

Kısa bir süre önce tanıtımı yapılan bu çalışmada, bilim insanlarının İspanya'nın Kuzey-Batı'sındaki 11 değişik mağarada karşılaşılan Paleolitik döneme ait 50 adet farklı resmin tekrar ele alınarak incelenmesi sonunda ulaşılan bazı yeni veriler açıklanmıştır. İlginç olan bu çalışmanın temelini resimlerin bizzat kendilerinin değil, mevcut resimlerin üzerini kaplayan ince kalsiyum-karbonat *(calcite)* tabakasının (uranium-torium tarihleme yönteminin uygulanarak) incelenmesi oluşturmuştur. Söz konusu bu kalsiyum-karbonat tabakası mağaralarda karşılaşılabilen damlataşlardan sarkıt *(stalactite)* ve dikitlerde *(stalagmite)* olduğu gibi çok az miktarda uraniyum içerir ve bu element de zaman içinde toriuma dönüşür. Uranium-torium tarihleme yöntemini *(mass spectrometry)* uygulayan bilim insanları da böylece söz konusu kalsiyum-karbonat tabakasının *(calcite)* oluşum tarihini saptayabilirler. Doğal olarak bu yöntemin uygulanması sonunda ulaşılan tarih de, söz konusu tabakanın hemen altında bulunan resmin yapıldığı zamandan sonraki (daha geç bir) döneme işret eder.

Buna örnek olarak da El Castillo mağarasında (K-B İspanya) karşılaşılan ve üzerine kırmızı bir boya püskürtülmek suretiyle oluşturulan, şimdiye kadar da 38.000 yıl önce oluşturulduğu sanılan yuvarlak biçimli figürün yukarıda değinilen tarihleme yöntemi uygulanarak elde edilen son tarihinin 40.800 yıl öncelerine ait

Swaminathan, N., "A Portrait of the Artist as a Young Neanderthal?", **Archaeology** (2012), 65/5, s.11-12.

olduğunun anlaşılması gösterilebilir. Bu, şimdiye kadar Avrupa'da saptanmış en eski mağara sanatı örneğidir ve Güney Fransa'daki ünlü Chauvet Mağarası'nda karşılaşılan resimlerden 4.000 yıl öncesine aittir. Bu son çalışmayı gerçekleştiren uzmanlar söz konusu resimlerin Neandertal'ler tarafından oluşturulduğu kanısındadır. Bu da Neandertal'lerin sanatsal niteliklere sahip oldukları anlamına gelir; bu bağlamda sanatın sembolik nitelikteki düşünceyi yansıtan bir öge olduğu da tekrar hatırlatılmalıdır.

Şimdilik çok güçlü bir öneri niteliğinde olan bu yargı, ileride bütünüyle kesinlik kazandığı takdirde Neandertal'lerin bir zamanlar varsayıldığı gibi ilkel, kaba-saba ve yeteneksiz bazı sıradan vahşiler değil, yaşadıkları dönem itibariyle göreli olarak gerçekten gelişkin özelliklere sahip "adam gibi adamlar" olduklarına işaret eden ilave bir kanıt daha oluşturacaktır.

OLMEK EVRESİ

(YENİ DÜNYA'DA UYGARLIĞIN İLK AŞAMASI)

Amerika Kıtası (başka bir deyimle Yeni Dünya) ilk defa kimler tarafndan ve ne zaman (yani hangi tarihlerde) iskân edilmiş olursa olsun (Adler 2006, Arsebük 2007, Dillehay 2000, Koppel 2003) dünya üzerinde bir dış gücün etkisi altında kalmaksızın kendi başına besi üretimine geçilen üç bağımsız merkezden birini oluşturur (Clark 1978:361-382, MacNeish:1964a-1964b). Eldeki veriler, Yeni Dünya'da esas itibariyle kabak (**squash**/*Cocurbita* türleri), fasulye (**beans**/ *Phaseleus* türleri) ve mısıra (**maize**/*Zea mays*) dayalı bir besi üretiminin ilk defa Orta Amerika yöresinde başladığına işaret etmektedir (Flannery 1968). Orta Amerika *(Mesoamerica)* denildiği zaman günümüz A.B.D. ile G.Amerika Kıtası'nın K.'yi arasında kalan geniş bölge (bugünkü Meksika, Guatamala, El Salvador, Honduras ve Nikaragua'nın B.'sı ile Kosta Rika'nın K-B'sı) kastedilir. Güncel kanıtlar, yörede kültüre alınan bu bitkilerin en eskisinin (yaygın olarak sanılanın aksine) mısır değil de kabak olduğu ve bu bitkinin yaklaşık 8.000 yıl öncelerinden[*] itibaren yetiştirildiğine işaret etmektedir.

Amerika kıtasında temel gıda maddesi olarak bol miktarda üretilen ve Kolomb öncesi dönemde yerel toplulukların ana besi kaynağını oluşturan mısırın ise kabaktan biraz daha geç bir aşamada kültüre alındığı anlaşılmaktadır (Pope ve Bşk. 2001).

(*) Bu yazı kaleme alınırken, Yeni Dünya arkeolojisinde yaygın bir şekilde uyguladığı gibi tarihlerin M.Ö. değil, G.Ö. olarak verilmesi öngörülmüştür.

Eski Dünya'nın aksine, hayvanların evcilleştirilmesi (dolayısiyle bunlardan besi ürünü veya taşıma aracı olarak yararlanılması) başlangıç döneminde Amerika Kıtası'nda hiç de önemli bir yer tutmamıştır. Ancak eldeki kanıtlar daha geç dönemlerde, özellikle G. Amerika'da yaklaşık G.Ö. 6.000 yıl öncelerinden itibaren, az da olsa ve genelde taşımacılıkta kullanılan lama ile hem eti ve hem de postundan yararlanılan alpakanın evcilleştirilmeye başlanıldığı ve bu arada kobay *(guine pig)* ile yabanıl hindinin yiyecek olarak tüketildiğine işaret etmektedir.

Orta Amerika'da kültürel gelişim (Feder 2003:149-153), ana konumuz gereği burada ayrıntısına girmemize gerek olmayan Ajuereado, El Riego, Koksatlan, Abejas, Purron ve Ajalpan adı ile bilinen çeşitli evrelere/dönemlere ayrılır. Bunların sonuncusu olan Ajalpan evresinde daha önceki tarihlerden itibaren kültüre alınmış olan kabak, mısır ve fasulyenin yoğun olarak tüketildiği, yerleşik yerleşim yerlerinin (köylerin) hem sayılarının fazlalaştığı ve hem de boylarının büyüdüğü, buralarda daha fazla insanın oturmaya başladığı, kültüre alınan çeşitli bitkileri sulayabilmek için su kanallarının (arkların) inşa edilmeye başlanması dikkati çeker. Bir toplum için sulama kanallarının yapımının geleceğe yönelik esaslı bir yatırım olduğunun altını çizmek gerekir. Böylesine bir yaşam tarzı da zaten Orta Amerika'da artık gerçek anlamda "uygarlığın" oluştuğunun doğrudan kanıtıdır.

Amerika Kıta'sında, bugünkü Meksika'nın orta-güney yöresindeki tropikal bölgede ortaya çıkan ilk "uygarlık", G.Ö.±3.250 ile 2.500 yıl önceleri arasında kalan dönemde karşılaşılan Olmek uygarlığıdır. Bu uygarlık B.'da Tukstla Dağları ile D.'da Contalpa yöresi arasında kalan, bazısı özellikle balık ve kuş türleri açısından zengin olan bataklıklar, bazısı ise zirai anlamda bereketli tropik bölgelerde karşımıza çıkar. Olmek uygarlığına rastlanan bütün yörede ziraatin yaygın ve gelişkin olduğu vurgulanmalıdır.

Oluşumu, gelişimi ve sona erişi yalnızca 750 yıl (G.Ö.±3.250-2.500 seneleri arası) gibi kısa bir süreyi kapsayan Olmek evresinden başlamak üzere bütün Kolomb öncesi Orta ve G. Amerika

Kıtası'nda karşılaşılan yerel uygarlıklarda izlenen kültürel değişim ve gelişimlerinin oluşum açısından süratleri ve göreli olarak çok kısa zaman dilimlerini kapsaması (özellikle bizler gibi Yakın Doğu arkeolojisi ile uğraşan ve bunun tersine alışmış olan kişiler için) şaşırtıcıdır.

Orta Amerika'da gelişen ilk (en eski) uygarlık olması ve yörede oluşan daha geç dönem topluluklarını da doğrudan etkilemesi nedeniyle Olmek kültürüne bütün bu geniş yörenin "ana uygarlığı" da denir (Rice-Moloney 2005:385). Olmek dönemine ait en gelişkin üç merkezinin Tabasco yöresindeki La Venta, Veracruz'daki San Lorenzo ile Laguna'daki Los Cerros olduğu kabul edilir (Feder 2003:410). Bunlara ilave olarak irili-ufaklı bazı pek çok dinsel merkezin olduğu da saptanmıştır.

Olmek uygarlığında din kavramının çok önemli bir yer tuttuğu ve toplumda egemen olan teokratik düzenin tüm yaşamın farklı yönlerine de güçlü bir şekilde yansıdığı görülür. Olmek kültürü bir bütün olarak ele alındığında bu kültürün belirgin özellikleri arasında anıtsal mimari, dinsel yapılar ve sunaklar, anıtsal (olasılıkla dinsel nitelikli) platformlar, yarı insan-yarı jaguar *(Pantera ocra)* olarak oluşturulmuş stilize tanrı heykelleri, yeşim taşından oluşturulmuş küçük ve orta boydaki yontular ile boyları 1.5 m ile 3.4 m arasında değişen ve bazılarının ağırlıkları neredeyse 50 tona yaklaşan büyük metamorfik kayaçların işlenmesi suretiyle oluşturulan yönetici niteliğindeki "reisleri" veya ekonomik, politik ve olasılıkla dinsel güce sahip bazı "seçkin kişilere" ait devasa insan başlarını betimleyen heykeller ön plana çıkar.

Bu heykellerin her birinin değişik özelliklere sahip olarak betimlenmeleri ve bu nedenle de birbirinden farklı olması, bunların sıradan yontular değil, tek tek ayrı kişileri simgelemiş olan betimler olduklarını kanıtlamaktadır. Olmek mimarisinde 70 m x 120 m boyundaki tabanlara oturan ve bazılarının yüksekliği 32 m.'ye kadar ulaşan (yapılan hesaplara göre 2.000.000 m^3 dolayında toprağın taşınması suretiyle oluşturulabilen) platformlar ve heykel yapımında kullanılan onlarca tonluk büyük taş bloklarının (belirli bir hayvan

gücü ve tekerlekli araçların yardımı olmaksızın) kilometrelerce uzaktaki taş ocaklarından saptandıkları yerlere kadar getirilmesi, Olmek'lerin büyük bir insan gücünü kontrol ettikleri ve belirli bir teknolojik düzeye ulaşmış olduklarının kanıtıdır (Meggers 2004: 49). Buna örnek olarak, gerçekleştirilen bazı araştırmaların sonucuna göre heykel yapımında kullanılan bu devasa metamorfik taş blokların her birinin (jeolojik olarak) oluştukları yerden bulundukları yere getirilmesinde 1.500 kişi dolayındaki bir insan gücünden yararlanıldığına ve bu işin aralıksız olarak 3-4 ay süren bir zaman dilimi içinde ancak gerçekleştirilmiş olabileceğine de değinmek gerekir. Kolomb öncesi dönemde tekerleğin ulaşım amaçlı olarak kullanımı düşüncesinin yalnızca Olmek'lerde değil bütün Amerika Kıtası için yabancı olduğu ve uygulanmadığı unutulmamalıdır.

Orta ve G. Amerka'da daha geç dönemlerde karşılaşılan Maya-Aztek ve İnka gibi uygarlıkların tümünün ortak paydası olan anıtsal mimari, heykeltraşi ve merkezi dinsel bölgeler gibi oluşumların kökeninde Olmek uygarlığını aramak gerekir.

Ancak, bu aşamada Yeni Dünya arkeolojisi açısından önemli bir gerçeğe de değinmek gerekir. O da Olmek toplumunun Yeni Dünya'da Kolomb öncesi dönemde karşılaşılan daha geç dönem uygarlıklarında olduğu gibi gelişkin nitelikte kent kökenli bir devlet düzeyine ulaşmamış olduğu, esasını büyüklü küçüklü dinsel nitelikli çeşitli merkezlerin oluşan bir kabileler topluluğundan ibaret olduğu ve Olmek topluluğunu meydana getiren halkın büyük çoğunluğunun hâlâ köy türü küçük yerleşmelerde yaşadığının unutulmaması gerektiğidir (O'Shea 1980:384).

Olmek uygarlığına ait yerleşim yerlerinde gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalardan elde edilen obsidyen, serpantin, ayna yapımında kullanılan doğal demir cevheri *(magnetite)* ve mika gibi çeşitli kalıntılardan anlaşıldığı gibi bu toplumun geniş bir alış-veriş ağının olduğu ve uzak mesafeler arasında olasılıkla malzeme değiş-tokuşuna dayalı ticaret yaptıkları saptanmıştır. Bu ticaret malzemesi arasında kuşkusuz en dikkat çekici olanı anıtsal heykeltraşi örneklerinde kullanmış oldukları basalt taşıdır. Ayrıca, yukarıda

da değinildiği gibi, ağırlıkları tonları bulan bu metamorfik kayaların günümüzde bulundukları yerlere çoğu zaman 100km kadar uzaklıktaki volkanik alanlardan (yukarıda da değinildiği gibi) tekerlekten yararlanılmadan nakledilmiş olmasına bağlı olarak bunu gerçekleştirebilmek için zorunlu olan yoğun insan gücünün ve bunu başarılı bir şekilde denetleyecek düzeydeki örgütlerin altı bir kere daha çizilmelidir.

2.600 yıl öncelerine tarihlenen bir yeşim *(jade)* levhanın üzerinde yazıya benzer *(glyph)* bazı işaretlerin bulunması, Olmek'lerin Yeni Dünya'da en eski yazı sistemini (!) geliştirmiş kişiler olma olasılığını da gündeme getirmiştir (Pohl ve Bşk. 2002). Ayrıca astronomi bilgilerinin şaşılacak derecede üst düzeyde olduğu, buna bağlı olarak da kendilerine özgü ve gelişkin bir takvime de sahip oldukları bilinmektedir. Daha geç dönemlerde Orta ve G. Amerika'da karşılaşılan uygarlıkların ayrılmaz bir parçası olan "insan kurban etme" olgusunun kökeninin Olmek'lerde olduğu gerçekleştirilen son 10-15 yıllık çalışmalardan anlaşılmaktadır. Buna ilave olarak Yeni Dünya arkeolojisinde "şaman" kavramına ilk defa Olmek'lerde rastlanıldığı ve kendileri için gücü önemli olan hayvanların başında gelen, aynı zamanda yağmur ve cinsel bereketi simgeleyen jaguarın şamanlarla özdeşleştirildiği, daha geç dönemlerde bu düşüncenin aynı bölgede karşılaşılan diger uygarlıklarda da devam ettiği hatırlatılmalıdır.

Son olarak, Olmek döneminin (G.Ö. ±3.250-2.500 yılları), o zamana kadar Yeni Dünya'da karşılaşılan ilkel ve sıradan bir yaşam düzeninden tamamen sıra dışı, kendine özgü ve önceki dönemlerle kendi arasında kalın bir ayırım çizgisinin bulunduğu üst düzey "uygarlığa" geçişi simgeleyen radikal bir geçiş olduğu vurgulanmalıdır. Ancak bu aşamada sorulması gereken bir soru da Olmek uygarlığının niye birden bire çöktüğü veya yıkılıldığıdır? Bu, Yeni Dünya arkeolojisinin gizemlerinden biridir ve kesin yanıtı da hâlâ tartışma konusudur; önerilen çeşitli olası nedenler arasında arkalarında kültürel nitelikte iz bırakmayan bazı barbar dış güçlerin âni bir istilâsı veya uzun süre devam eden bir kuraklık (belki de

tam tersi olarak devamlı su taşkınları) veya şu veya bu nedenle yetiştirilen bitki türlerinde baş gösteren büyük bir gıdasal kıtlık *(crop shortage)* Olmek'lerin çöküşüyle ilgili olarak önerilen başlıca nedenlerin arasında sayılabilir.

Sonuç olarak bu konuda ilave edilebilecek son yargı, Olmek evresinin daha geç dönemlerde Yeni Dünya'da karşılaşılan Maya-İnka-Aztek gibi büyük uygarlıkların kültürel temelini oluşturduğu ve Amerika kıtasındaki kendine özgü yerel gelişimlerin güçlü kökenine işaret etmesi bakımından özel bir yerinin bulunduğudur. Yıllar önce, Amerika Kıtası'nın arkeolojisi ile ilgili derslerine çoğu defa "şayet Olmek'ler olmasaydı Orta ve Güney Amerika'da Kolomb öncesi dönemde karşılaşılan göz kamaştırıcı o ünlü uygarlık ve büyük devletler herhalde olamazdı" diyerek başlayan bir eski hocamı saygıyla anıyorum.

KAYNAKÇA

Adler, R. (1977)	"The first Americans", **New Scientist.** 190/2546: 42-46.
Arsebük, G. (2007)	"Amerika Kıtası'nın Üst Pleistosen Sonlarındaki İskânı İle İlgili Bazı Sorunlar: Kim? Nasıl? Ne Zaman?", Umurtak, G., Ş. Dönmez, A. Yurtsever (Derl.), **Refik Duru'ya Armağan,** İstanbul: 13-23.
Clark, G. (1978)	**World Prehistory.** Cambridge.
Dillehay, T.D. (2000)	**The Settlements of the Americas- A New Prehistory.** New York.
Feder, K.L. (2003)	**The Past in Perspective. An Introduction to Human Prehistory.** NewYork.
Flannery, K.V. (1968)	"Archaeological Systems Theory and Early Mesoamerica", P.Meggars (Derl.), **Anthropological Archaeology in the Americas.** Anthropological Society of Washington, Washington D.C.: 67-87.
Koppel, T. (2003)	**Lost World: Rewritting Prehistory.** New York.
MacNeish, R.S. (1964 a)	"Ancient Mesoamerican Civilization", **Science.** 143: 531-537.
MacNeish, R.S. (1964 b)	"The Origins of New World Civilization", **Scientific American.** November: 169-177.
Meggers, B.J. (2004)	**Prehistoric America.** Chicago.
O'Shea, J. (1980)	"Mesoamerica: From Village to Empire", A. Sherratt (Derl.), **The Cambridge Encyclopedia of Archaeology.** NewYork: 382-390.
Pohl, M.E.D. (2002)	K.O. Pope; C. von Nagy, "Olmec Origins of Mesoamerican Writing", **Science.** 298: 1984-1988.

Pope, K.O.; M.E.D. Pohl; J.G. Jones ve bşk.
(2001) "Origin and Environmental Setting of Ancient Agriculture in the Low-Lands of Mesoamerica", **Science.** 292: 1370-1373.

Rice, P.C., N. Moloney
(2005) **Biological Anthropology and Prehistory-Exploring Our Human Ancestry.** Boston.

Young. E.
(2004) "Last of the Great Migrations", **New Scientist.** 182/2444: 38-41.

KISA ÖZGEÇMİŞ

Prof. Dr. Güven Arsebük İstanbul Üniversitesi'nde Prehistorya, Tübingen (Almanya) ve Chicago (A.B.D.) Üniversite'lerinde ise arkeoloji ve antropoloji eğitimi aldı. Yurda döndükten sonra İstanbul Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi/Prehistorya Anabilim Dalı'ndaki mesleki çalışmalarını 'insanın bedensel ve kültürel evrimi' ekseninde odaklandırdı. Yarımburgaz Mağarası (İstanbul/Küçükçekmece) Paleolitik Dönem kazılarını 1988-1990 yılları arasında (Berkeley'deki (A.B.D.) California Üniversitesi'nin de işbirliğini sağlayarak) İstanbul Üniversitesi adına, aynı üniversiteden bir ekip ve öğrencilerle birlikte gerçekleştirdi. 1999 yılında kendi isteğiyle emekli oldu. O tarihten bu yana bilimsel çalışmalarını uzmanlık alanı ile ilgili çeşitli kitap ve makale türü yayınlar gerçekleştirmek suretiyle sürdürüyor.

TARİHÖNCESİ DÖNEMDEN BAZI YANSIMALAR

Güven Arsebük

Bu yayın, geçmişimizle ilgili üç farklı konuyu içeriyor. Bunlardan birincisi, insanın temel özelliklerinin başında gelen "düşünce olgusu" ile bu olgunun oluşumu ve zaman içindeki gelişimini ele alıyor. İkincisi, fosil öncüllerimizden "Neandertal insanını" alışıla gelenden hayli farklı bir yaklaşımla irdeliyor. Üçüncüsü ise, Amerika Kıtası'nda karşılaşılan büyük ve özgün uygarlıkların en eskisi olan "Olmek'leri" konu ediyor. Ele alınan konular her ne kadar zaman, mekan ve içerik bakımından birbirinden farklı gibi görünsede hepsi, doğal olarak "insan" adı verilen canlının doğrudan kendisi ve onun farklı yönleri ile ilgili. Bu çalışmada bir bütün olarak vurgulanmak istenen ana öğe, belki de "insanın" birkaç milyon yıllık evrim süreci boyunca gerçekleşen bütün teknokültürel aşamalarının ardında kendi özbenliğinin yattığı, üstelik nerede ve ne zaman olursa olsun, "insanın" her yerde "insan" olduğu şeklinde özetlenebilir. . . .

ege
YAYINLARI
www.egeyayinlari.com

ISBN 978-605-4701-04-9

